

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞİRİNZADƏ İLAHƏ MƏQATİL qızı

Luis Kerollun “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərində

sosial – mədəni mesajlar.

060201-Filologiya-Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: F.f.d., b/m. E.S.Məmmədova

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL: Levis Keroll və fantastika janrı	10
1.1. Fantastika janrının transformasiyası.....	10
1.2. Fantastik janrda yazan müəlliflər.....	23
II FƏSİL: Luis Kerollun "Alisa Möcüzələr diyarında" əsərində sosial – mədəni mesajlar	33
2.1. Levis Kerollun həyat və yaradıcılığı.....	33
2.2. "Alisa Möcüzələr diyarında" əsərinin ideya – bədii məzmunu.....	53
NƏTİCƏ	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	67

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. XIX əsrdə Avropa ölkələrində köləlik dağılmış bir çox sosial problemlər yaradan sənaye inqilabı baş vermişdir və Avropa ölkələrində romantizm cərəyanı inkişaf etməyə başladı.

XIX əsr alman ədəbiyyatında romantizmin görkəmli nümayəndəsi E.T.A.Hofman idi. Onun yaradıcılığında həqiqət və fantastika qovuşuq şəkildə öz əksini tapmışdı. İngilis romantizminin tanınmış üzvləri Q.Bayron, P.B.Şelli idi.

Bu dövrdə Avropa ədəbiyyatında romantizm, həm də realizm ədəbi cərəyanında mövzu və məzmun cəhətdən dərin əsərlər yazıldı. XIX əsr ingilis ədəbiyyatında tənqidi realizm ədəbi cərəyanı da inkişaf etmişdir. E.Qorkell, Ş.Bronte, Ç.Dikkens və başqaları bu cərəyanın nümayəndələri idi.

XIX əsrə kimi bu sıra bədii əsərlərdə fantastik elementlərdən istifadə ediləndir. “Gilqameş dastanı”, “İlliada” və “Odissey”, E.Paynenin "Min bir gecə", Dantenin "İlahi komediya", Rablenin “Qarqantua və Pantaquiel”.

Fantastik elementlərdən yalnız fantastik əsərlərdə deyil. Realist ədəbiyyatda da istifadə olunur. Çünki hər bir əsər bədii təxəyyülə əsaslanır.

Fantastik janrda yazılan əsərlərdəki hadisələr gerçək həyatda mövcud deyil. Fantastik ədəbiyyat iki qrupa ayrılır: realist, romantik. Ayzek Azimovun əsərləri fantastik realizmə, Rey Bredberinin əsərləri isə romantik fantastikaya aiddir.

Yazıçı üçün fantastika bir priyomdur. Fantastik janrı daha çox ABŞ, İngiltərə, Rusiyada inkişaf etmişdir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində fransız ədəbiyyatında Jül Vern, İngilis ədəbiyyatında H. Uells, A.K Doyl, Amerikada R. Haynlayn, A. Azimov fantastik janrda dəyərli əsərlər yaradan sənətkarlardır. Bu janrda yazanlar öz fantastik dünyalarını

müxtəlif üsullarla yaradırlar. Bəzilərinə roman fantastik dünyada başlayır və fantastik dünyada başa çatır. Bəzilərinə isə real dünyada başlayır, fantastik dünyaya keçid edir. Fantaziya mif və nağılın birləşməsidir. Fantaziya heyvanlarla danışmaq, sehri güclər, fərqli bir dünya quruculuğu kimi real olmayan bir sıra elementləri özündə əks etdirən anlayışdır.

Bu janrda yazılan əsərlərdə xəyali dünyalar, sehri personajlar yer alır. Real olmayan aləmin özünəməxsus adətləri, qanunları, xüsusi düşüncə tərzli insanları olur. Fantastik janrda yazılan əsərlər milli səciyyə daşımır, qayda qanunlara əsaslanmır.

Fantaziya janrında oxucu fərqli aləmə səyahət edir. Nikki Gamble bu janrı üç yerə bölür:

1. Real dünyada mövcud olmayan, müəllifin təxəyyülü ilə yaradılmış aləm.
2. Hadisələr real dünyada başlayır, sonda real dünyaya keçid edilir.
3. Real dünyanın daxilində qeyri real aləm.

XIX əsr həm də elmi fantastik janr da yaranıb inkişaf etmişdir. Jul Vernin əsərlərində kosmosa uçuş, yerin dərinliklərinə səyahətlər öz əksini tapmışdır. XIX əsrin ortaları Avropa ədəbiyyatı üçün fantastik janrın "qızıl dövrü" hesab olunur. İngilis yazıçısı Herbert Uellsin "Dünyalar döyüşü", "Görünməz adam", "Morea adası və zaman maşını", A.N.Tolstoyun "Mühəndis Qorinin heperboloidi", "Aelita" Aleksandr Belyayevin "Amfibiya adam", "Professor Douelin başı" əsərləri bu janrın ən gözəl nümunələrindəndir.

Antiktopik fantastik janrda obrazlar tipikləşdirilmir, dünyanın təsiri realizmdən daha maraqlı ifadə olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatında fantastik janr, Y.V.Çəmənəminlinin "Gələcək səhər" hekayəsi ilə başlayır. N.Abdullayevin "Sehirli oğlan", "Balaca Kiberin macəraları", "Piyada vəzirə çevrilir", Emin Mahmudovun "Günəş səhəri" elmi-fantastik hekayələr toplusu, "Muğanda qütb parıltısı", "Veneranın göyləri od içindədir" və s əsərləri. Reyhan Şıxlinskaya "Yaşıl gözlü qız" povesti, Anarın "Əlaqə" povesti".

XIX əsr alman yazıçısı E. T. A Hofmann, Qrim qardaşları, Danimarka nağıl yazıçısı H.X.Andersin yaradıcılığında nağıl janrına üstünlük vermişlər.

Britaniyalı yazıçı Coan Ketlin Roulingin məşhur yeddi kitabdan ibarət "Harri Potter" fantastik romanların müəllifi kimi tanınır. XIX əsr İngilis ədəbiyyatının görkəmli yazıçısı Nobel mükafatçısı Cozef Redyard Kiplinq uşaqlığını Şərqdə, Hindistanda keçirdiyi üçün Hindistan xalq yaradıcılığı ilə tanış olur, Şərq yazığının bədii təxəyyülünə təsir edir.

O, Şərq nağılını yazır. Real, həm də əfsanəvi nağıllar yazır. Kiplinq, L.Keroll kimi uşaqları çox sevmiş, onlar üçün maraqlı əsərlər yazmışdır. Bu üslubda yazılan əsərlərin içərisində "Mauqli" nağıl povesti mühüm rol oynayır.

XIX əsrin ikinci yarısında görkəmli ingilis yazıçısı Levis Keroll da öz yaradıcılığında nağıl janrına daha geniş yer ayırmışdır.

Luis Keroll ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Əsl adı Çarlz Lütvic Doçson olan yazıçı orta təhsilini bitirdikdən sonra öncə kollecdə, sonra isə məşhur Oksford universitetində təhsil almışdır. Klassik dillər və riyaziyyatçı kimi C.L.Doçson kimi tanılsa da, bədii əsərləri ilə L.Keroll kimi daha məşhur olmuşdur. L. Keroll Ali məktəbdə müəllim işləməsi üçün dini rütbə, diaqon rütbəsini almışdır.

Gənclik illərində rəssam olmağı arzulayan yazıçı bədii əsərlərində ilk illüstrasiyaları karandaş və kömür ilə özü çəkmişdi. L.Keroll fotoqrafiya ilə də məşğul idi. O dövrdə incəsənət qadağan olunduğu üçün sevdiyi rəssamlıq sənəti ilə məşğul ola bilməmişdi.

Kilsə bunları şeytan əməli adlandırmışdır. Amma fotoqraflıq qadağan olmadığı üçün yazıçı bu sənətlə monoton həyatına rəng qatmışdır. L.Docson kimi 26 il riyaziyyatdan mühazirə oxuyub. İnsanlarla ünsiyyətdə olmaqdan çəkinən, yayda da silindrlə gəzən alim yazıçı dövrünün məşhur adamlarının fotosunu çəkmişdi. Levis Dantenin, Qobreilla Rosettinin, Faradeyin və s.

L.Keroll böyüklərlə ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkirdisə, o uşaqlara çox bağlı idi. Tanışları sənətkarı quru adam adlandırır. Böyüklər üçün cansıxıcı olan Keroll uşaqlarla dəyişir, onlarla deyib gülür səyahətlər edir. Uşaqları əyləndirmək üçün çoxlu maraqlı nağıllar danışır. Oxuduğu Krayst Corc kollecinin rektorunun qızları ilə dostluq edir.

İngiltərədə Viktoriya siyasi dövrü incəsənətin müxtəlif sahələrinə, həmçinin bədii ədəbiyyatda da təsirsiz ötürməmişdi.

Ədəbiyyatda yeni formada, fantastik formada, fantaziya janrında çoxlu əsərlər yarandı. Fantastik yazarlar daha çox fantastik elementlərdən istifadə edərək bu formada dəyərli əsərlər yaradırdılar.

Ədəbiyyatda fantastikanın bir qolu olan elmi-fantastika formasında bir sıra əsərlər qələmə alınmışdır. İngiltərə ədəbiyyatında L.Keroll da fantastik əsərləri ilə tanındı. O, riyaziyyatçı idi və ali məktəblərdə dərs deyirdi. Oksford universitetində riyaziyyatdan mühazirələr söyləyən Ç.L.Dodqon riyaziyyat və məntiqə aid on kitab yazmışdı. Uşaqlar üçün məntiqi oyun da hazırlamışdır. Alim Evklid həndəsəsi, ehtimal nəzəriyyəsi ilə məşğul olmuşdur.

Professor işləmək üçün məcburiyyət qarşısında dini rütbə alır. Bu dini rütbə insanın həyatını çərçivəyə salırdı. C.Dodqson hamıya sakit və quru adam kimi görünürdü. Tanışları sənətkarı quru adam adlandırır. Böyüklər üçün cansıxıcı yazıçı uşaqlarla gülürüz olur, onlarla deyib gülür, səyahətlər edirdi. Uşaqları əyləndirmək üçün çoxlu maraqlı nağıllar danışır. b Lakin L.Kerollun daxilində dini etiqadların buxovlarından, qayda-qanunlarından kənar bir aləm vardı. Bu aləmi onun dostluq etdiyi uşaqlar görürdü. Bu azad və sərbəst fantastik dünya idi. Fantastik elementlərdən istifadə etmişdi. Yazar fantastik aləmi yuxusunda görür.

“Alisa möcüzələr ölkəsində” 1865-ci ildə nəşr olunur. Tezliklə müəllifinə böyük uğur gətirir. Əsərdəki surətlər fantastik xüsusiyyətə malikdir. Əsərin baş qəhrəmanı Alisa

danışan Ağ Dovşanın arxasınca düşərək, möcüzələr diyarına daxil olur. Burada heyvanlar və quşlar insanlar kimi danışır. Əsərdə irrosional surətlər də təsvir olunmuşdur: kral və kraliça, kart paketi kimi geyinən əsgərlər.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. XIX əsr yazıçısı L.Kerollun həyat və yaradıcılığı xüsusilə onun nağılları ingilis ədəbiyyatında geniş şəkildə tədqiqat edilmişdir. L.Kerollun yaradıcılığı, nağılları Avropada fantastik ədəbiyyatın, fantaziya janrının inkişafında mühüm rol oynayan bir sənətkar kimi hərtərəfli öyrənilmişdir. Əsərlərində irəli sürdüyü sətiraltı mənalar müxtəlif variantlarda çözülmüşdür. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında isə müxtəlif əsərləri dilimizə tərcümə olunsa da yaradıcılığı hərtərəfli tədqiq edilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Magistr işinin əsas məqsədi L.Kerollun "Alisa möcüzələr diyarında" nağılını əsərin yaradıldığı dövrün kontekstinə uyğun olaraq tam şərh vermək, məzmununu təhlil etmək, surətlərin prototipini müəyyənləşdirməklə müəllifin bildirmək istədiyi sətiraltı mənaları, sosial mesajları müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakı vəzifələr hesab edilir:

1. Araşdırılan məsələ ilə bağlı elmi ədəbiyyatların nəzəri təhlilini aparmaq.
2. Mövcud nəzəri məsələlərin təhlili ilə L.Kerollun bu nağılının əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etmək.
3. XIX əsrdə Avropa, İngiltərə ədəbiyyatında fantastik ədəbiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini aşkarlamaq.
4. İngiltərədə Viktoriya dövrünün xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək və onun ədəbiyyatda izlərini müəyyənləşdirmək.
5. L.Kerollun yaradıcılığına "Alisa Möcüzələr diyarında" əsərinin davamı "Alisa Güzgü arxasında" əsərinin də təhlili və bu əsərlər arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Magistr dissertasiya işinin obyektı XIX əsr Avropa və ingilis ədəbiyyatında fantaziya janrını, uşaq ədəbiyyatını inkişaf etdirən ədəbi nağıl janrının mükəmməl nümunələrini yaradan L.Kerollun yaradıcılığı, xüsusilə "Alisa möcüzələr diyarında" əsəridir. Onun nağıllarında fantastik elementləri aşkarlamaqla müəllifin sətiraltı fikirlərini müəyyənləşdirmək dissertasiyanın predmetini təşkil edir. "Alisa möcüzələr diyarında" nağılında sosial mesajlar cəmiyyətin eyblərini fantastik aləmdə müxtəlif fantastik üsürlərlə müəyyənləşdirilməsi də magistr işinin predmeti hesab olunur.

Tədqiqat işinin metodoloji bazası. Dissertasiya işinin metodoloji əsası bioqrafik, müqayisəli - tarixi, həmçinin analitik metodların təhlil prinsiplərindən ibarətdir.

Tədqiqat işində yazıçının yaradıcılıq dövrü həm də qarşılıqlı şəkildə öyrənilməyi üçün bioqrafik metoddan istifadə edilmişdir. Bioqrafik metod vasitəsilə müəllifin yaradıcılığı lazımi səviyyədə araşdırılmışdır. Tədqiqat işində yazıçının yaradıcılığı yaşadığı dövrlə əlaqəli öyrənilməyindən bioqrafik metoddan istifadə edilib. Yazıçının ədəbi fəaliyyətini ardıcılıqla izləməyə yardımçı olan bioqrafik metod lazımi nəticələrə yol açmışdır.

Analitik metodla əsərin yazıldığı dövrü ictimai - siyasi , sosial problemləri magistr dissertasiyası çərçivəsində araşdırılmışdır və elmi və bədii ədəbiyyatın təhlilin dən və sintezdən əldə olunmuş müddəaları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. XIX əsr İngiltərə ədəbiyyatında uşaq ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış L.Kerrollun yaradıcılığı yaşadığı dövrün problemləri müstəvisində öyrənilmişdir.

L.Kerrollun ədəbi nağıl yaradıcılığında ictimai-siyasi sosial məsələlərə aydınlıq gətirilməsi fantastik elementlərdən yeri gəldikcə inkişaf etdirmişdir.

Tədqiqatın elmi və praktiki əhəmiyyəti. Təqdim olunan tədqiqat işindən XIX əsr Britaniya ədəbiyyatının tədrisinə aid dərslər vəsaitlərində, tədris proqramlarında, metodik

vəsaitlərin hazırlanmasında , ingilis edebiyatına aid seminarlarda istifadə oluna bilər. Magistr işi ingilis ədəbiyyatı üzrə təhsil alan bakalavr, magistr tələbələri və müəllimləri üçün lazım ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında aprobasiyadan keçmiş kafedranın iclasında müzakirə edilmiş, L.Kerollun "Alisa möcüzələr diyarında" romanında fantastik elementlərin təhlili adlı məqalə çapdan çıxmışdır. Məqalə tədqiqat işinin mövzusu ilə səsleşir və mövzunun prinsipləri əsasında qələmə alınmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL.

Levis Keroll və fantastika janrı.

1.1 Fantastika janrının transformasiyası

XIX əsrdə Osmanlı, Çin imperiyası dağılmağa başlamış, Roma imperiyası süqut etmiş, Napaleonun müharibələrindən sonra Britaniya imperiyası yer ərazisinin üçdə birinə hakim olmuşdur. Britaniya həm də piratlara qarşı mübarizələr təşkil edərək, dünya ticarətinin inkişafına təkan vermişdir.

Bu dövr həm də böyük ixtira və kəşflər dövrüdür: Tibb, fizika, kimya, riyaziyyat elmlərində, eləcə də elektrik, metallurgiya sahələrində ciddi irəliləyişlər olmuşdur. Dəmir yolu nəqliyyatı istifadəyə verilmiş, öncə İngiltərədə, sonra digər ölkələrdə sənaye inqilabı baş vermişdir. Bu əsr köləliyin dağılması ilə də xarakterizə olunur, Avropa ölkələrində quldarlıq quruluşu sona çatdı. Sənaye inqilabı məhsuldarlığın inkişafına səbəb olsa da, kütləvi işsizlik və s. sosial problemlər yaranmışdır.

Böyük Fransa inqilabı Avropada əks-səda doğurmuşdur. Mütləq monarxiyadan demokratik prinsiplərə əsaslanan cəmiyyət uğrunda böyük mübarizələr olmuşdur.

XIX əsr fəlsəfəsində də İ.Kantın, İ.Fixtenin cəmiyyət haqqında yeni fikirləri mühüm əhəmiyyətə malik idi.

Romantizmin çiçəklənməsi XIX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. Romantizm metodu ilə yazılan əsərlərdə “bəşəri kədər”, keçmişə nostalji münasibət əsas xüsusiyyət idi. Bu metodla yazılan əsərlərdə insanlığa yüksək qiymət verilir ki, bu sonralar romantik qəhrəman surətlərində öz ifadəsini tapırdı. Romantizm Almaniyada təşəkkül tapır və digər Avropa ədəbiyyatında da inkişaf etməyə başlayırdı. Alman romantizminin görkəmli nümayəndələri H.Heyne, E.T.A.Hofmandır.

E.T.A.Hofmanın yaradıcılığında həqiqət və fantastika əsas cəhət kimi özünü göstərmişdir. E.T.A.Hofman yazıçı olmaqla yanaşı, musiqi, karikatura ustası kimi də məşhur idi. Onun yaradıcılığında fantastika və həqiqət qarşılaşdırılır. Hofmanın “Qızıl küpə” nağılı, “Şelkuncik və siçanlar padşahı”, “Sinnober ləqəbli Balaca Saxes”, “Çəlləkçi usta Martin və onun şagirdləri” uşaq ədəbiyyatının dəyərli incilərindən sayılır.

Vilhelm və Yakob Qrimm Qardaşları Almaniyani qarış-qarış gəzərək xalq nağıllarını dinləyib yazıya almışlar. Qrimm qardaşları 1806-cı ildə nağıl və rəvayət toplusu üzərində işə başlayır, on iki cilddən ibarət “Ailə və uşaq nağılları” çap olunur. Bu “Ağ və Qırmızı gül”, “Bremen musiqiçiləri”, “Ağ ilan”, “Üç qardaş”, “Tənbəl Hans” nağılları kitabda ən məşhur nağıllardandır.

İngilis lirik romantizminin tanınmış sənətkarı Q.Bayrondur. İngilis romantizminin məşhur sənətkarları sırasına C.Kits və P.B.Şellinin də adlarını qeyd edə bilərik. C.Kitsin “Endimion” əsəri patriarxal, utopik idilliyadır. P.B.Şelli “Şahzadə Mab” adlı alleqorik poemasının müəllifidir.

XIX əsrin 30-40-cı illərində klassik kapitalizm ölkəsi olan İngiltərədə tənqidi realizmin çiçəklənmə dövrünü yaşayır. İngilis tənqidi realizminin Şarlota Brontte, Elizabes Qakell, Çarlz Dikkens, Uilyam Meykpiş Tekkerey kimi əzablı ideoloji mübarizə şəraitində parlayan nümayəndələrin yaradıcılığı burjua əleyhinə idi.

Dünya ədəbiyyatı dəyişilərək bizim günümüzdə qədər fərqli şəkildə gəlib çatmışdır. Həm şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, həm də yazılı ədəbiyyat eyni vaxtda, paralel şəkildə inkişaf etmişdir. Məlumdur ki, dünya ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyat və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə inkişaf etmiş və hal-hazırda da etməkdədir. Bir sıra müəlliflər şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrindən istifadə edərək öz yaradıcılığını zənginləşdirmişdir. Maraqlı formalara malik olan xalq ədəbiyyatı dünyanın fərqli ölkələrində fərqli zamanda müxtəlif ədəbi növlərdə, janrlarda və bədii formalarda yaranıb inkişaf etmişdir. Müxtəlif millətlərin bir-birinə inteqrasiyası zamanı, bu millətlər

bir-birinə təsir göstərmişdir. Bu təsir özünü nəinki yazılı ədəbiyyatda, həmçinin şifahi xalq yaradıcılığına da təsir göstərmişdir. Ədəbiyyatda janr rəngərangliyi çox vacib bir məsələdir. Oxucuların ürəyi və beyni bu rəngərangliyi xoşlayır. Janr müxtəlifliyinə bizim klassik poeziyamız nümunə ola bilər. Müasir yazarların öz yaradıcılıqlarında təkrara yol verməsi bəsit düşüncə tərzinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunun əsas səbəbi kimi müasir ünsiyyət vasitələri-sosial şəbəkələrin, internetin istifadə olunması ola bilər.

Böyük şirkətlər insanlara “Nələrin kəşf olunmasını, yaranmasını istərdiniz?” kimi suallar ünvanlandırırdılar. Bu fantastik səslənsə də, bu çağırışa maraq göstərən və səy göstərən insanlar da var idi. Belə insanlar öz ideyalarını sataraq yaxşı pul qazanırdılar. Hər şeyin inkişaf etdiyi bir dövrdə istədiyimiz, arzuladığımız əşyanın tezliklə realizə olunduğunu görürük. “Dedal və İkal” mifi, sehrlı xalqlar, uçan xalçalar, başqa sözlə keçmişdə insanların uçmaq istəyi təyyarə vasitəsilə bu arzusu reallaşmışdır. Müasir gerçək texnologiya keçmiş miflərdən, rəvayətlərdən və nağıllardan lazım gəldikdə yararlanıb. Bəzi boşluqlar olduğuna görə alimlər kəşflərini genişləndirməyə çalışırlar. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ideyalar bizim gələcək nəsllə ötürəcəyimiz ən gözəl, dəyərli hədiyyədir. Bu ideyalar miflər vasitəsilə bizə ötürülmüş və texnologiyalar vasitəsilə gerçəkləşmişdir.

Fantastika fantastik ideyaya və fantastik ehtimala əsaslanır. Bu, real aləmdə mövcud olmayan elementlərin əsərə daxil edilməsi ilə əlaqədardır. Lakin bu xüsusiyyət hələ əsərin fantastik janrda yazılmasını göstərmir. Antik dövrdən XIX əsrə qədərki bir çox bədii əsərlərdə fantastik elementlərə rast gəlinir : “Gilqameş Dastanı”, Homerin “İliada” və “Odissey” əsərləri, Avropanın məşhur cəngavər romanları, Con Paynenin “Min bir gecə”, Dantenin “İlahi komediya”sı, Rablenin “Qarqantua və Pantaqrue”i və s. Bu əsərlər tarixdə yazılan ilk fantastik əsərlər hesab olunur.

Fantastik əsərlərdə yalnız fantastik elementlərdən istifadə olunması vacib şərt hesab olunmur. Realist ədəbiyyatda da təxəyyülə, fantastik xüsusiyyətlərə də yer verilir. Bədii təxəyyüldən istifadə etmədən bədii əsər yaratmaq olmaz. Realist ədəbiyyatda

təsvir edilən hadisələrin gerçək olduğuna şübhə edilməsi mümkün deyil. Fantastik janrda yazılmış əsərlərdə isə təsvir olunan hadisələr gerçək həyatda mövcud deyil. Fantastik ədəbiyyata da problematika, ideya, süjet quruluşu və kompozisiya daxildir. Ümumi prinsip baxımından fantastik və realist ədəbiyyat, demək olar ki, fərqlənir. Ona görə də fantastik əsərləri iki qrupa bölmək olar: realist və romantik. Burada müəllifin mövqeyi və üslubu əsas hesab edilir: Ayzek Azimovun əsərlərini realistikaya, Rey Bredberinin əsərlərini isə romantik fantastikaya aid etmək olar. Fantastik janrda istifadə olunan ehtimalların birincisi elmi fantastik ehtimaldır. Bura, təbiyyət-elmi fantastikaya texniki ixtiralar, təbiətin müəyyən qanunauyğunları, humanitar-elmi fantastikaya isə psixologiya, sosiologiya, etika, din və siyasət aiddir. Bu ehtimalların sərhədi o qədər genişdir ki, onların xüsusiyyətlərinə demək olar ki, digər fantastik əsərlərdə də rastlaşa bilərik.

Robert Şeklinin “Polad keşikçilər” əsərində cinayətin qarşısını almaq üçün insanlar tərəfindən polad robotlar ixtira edilir, ancaq onlara bəzi şeyləri müstəqil şəkildə yerinə yetirmələri üçün lazimi bilikləri məntiqləri ilə əldə etmək imkanı verirlər. Bir müddətdən sonra polad quşlar milçəklərin öldürülməsini də cinayət sayırdılar. Odur ki, insanlar heyvan kəsmir, əkin əkmirdilər, zərərçilər məhsulu məhv edirdi. Polad quşlar fantastik ehtimal hesab olunur, insani xüsusiyyətlərin texnika ilə əvəz edilməsi ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Bunu texniki yox, fəlsəfi problem hesab etmək olar. Bu əsərdə futuristik ehtimalla da yer ayrılmışdır. Futuristik ehtimal əsərdəki hadisələrin gələcəkdə baş verməsi ilə səciyyələnir. Bu əsərdə də müəllifin təsvir etdiyi texniki hadisələr, inkişaf gələcəyə məxsusdur. Təsvir olunan hadisələr qəlibdən kənara çıxır.

Ayzek Azimovun “Təməlçilər” silsilə romanlarında hadisələr 20-30 min il sonraya aiddir. E.Hamiltonun “Ulduz kralları” əsərində hadisələr 70 min il sonraya məxsusdur. XX əsrdə yaşayan alimin fikirləri uzaq gələcəklə bağlı olur, bununla da ixtiraçı müxtəlif hadisələrdə iştirakçı olur. Lin Karterin Candar haqqında silsilə romanlarında hadisələr XX əsrdə baş verir, lakin burada da müxtəlif fantastik

ehtimallara geniş yer vermişdir. Əsərin qəhrəmanı Con Dark təyyarəçidir, o həm də möcüzəli şüadan istifadə edərək başqa planetin – Yupiterin aylarından birinə-Kallistoya gedir. Burada birinci ehtimal başqa bir dünyaya keçid vasitəsi şüadır. Bu ehtimal əsərdəki digər ehtimallar üçün təkan rolunu oynayır. Hamiltonun “Ulduzlara qayıdış” romanında başqa qalaktikanın nümayəndələri bizim qalaktikanı tutmaq istəyir. Bəzi əsərlərdəki təsvir olunan mifoloji varlıqlar fantaziya janrında yazılan əsərlər üçün xarakterik xüsusiyyətdir.

Klifford Saymakın “Vaxtdan sadə nə ola bilər” romanında reallıqla yanaşı, telepatları, telepadiya vasitəsilə insan uzaq ulduzlara səyahət edir. Amma qeyd edə bilərik ki, bu fantastik ehtimalların arxasında insanın öz “Mən”i durur. Burada əbədi dəyərlər, dostluq, bəşəriyyətin xoşbəxtliyi naminə heç bir çətinlikdən qorxmaması, yoldaşlıq münasibətləri, ali sevgi və s. əsas rol oynayır. Bu əsərdə bizim üçün ən vacib problemlərdən biri, başqalarından fərqli olanların cəmiyyətdə sıxışdırılması məsələsi də yer almışdır. Burada əsas məqsəd əbədi dəyərləri önə çəkərək insanın daim təkmilləşməsinə şərait yaratmaqdır.

Başqa dünya yaratmaq, fantastik ehtimallar, təsvir olunan surətlərin keçmişə, gələcəyə səyahətləri, mistik ehtimallar fantastikanın imkanlarının çox geniş olduğunu göstərir. Yazıçı fantastikadan istifadə edirsə, bu onun ideyasını reallaşdırmaq üçün bir priyomdur, əsas məqsəd insani keyfiyyətlərin inkişafını göstərməkdir.

Fantastika bütün ölkələrdə eyni dərəcədə inkişaf etməmişdir. Fantastikanın özünə məxsus məkanları, dənizləri, okeanları, dağları, səhraları var. Bunlar oxucunu daima maraqla saxlayır. Fantastika daha çox ABŞ, İngiltərə, Rusiyada inkişaf etmişdir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Avropada fantastik janrında yazan bir çox yazıçılar: fransız ədəbiyyatında Jül Vern, İngilis ədəbiyyatında Herbert Uells, Artur Konan Doyl dəyərli əsərlər yaradırlar. Jül Vern fransız ədəbiyyatında fantastikada yeni bir məktəb yarada bilmədi. Herbert Uellsin yaradıcılığı, fantastik əsərləri ingilis dilində

yazılan ədəbiyyatların inkişafına bir təkan oldu. Amerika ədəbiyyatında R.Haynlayn, A.Azimov, R.Rudberi, ingilis ədəbiyyatında Artur Klark və başqaları bu dövr fantastikasını məşhur əsərləri ilə inkişaf etdirmişlər.

"İndi hamı üçün aydın olan robot anlayışı" ilk dəfə Karel Çapekin yaradıcılığında öz əksini tapmışdı. Əsərin qəhrəmanı əcaib varlıqlarla, cinlərlə, əjdahalarla vuruşur. Hamımız vaxtilə belə nağılları sevə-sevə oxumuşuq. Belə sehri nağıllarda reallıqda mövcud olmayan bədii elementlər, varlıq yer alır. Məsələn: "Məlikməmməd" nağlında bu tip elementlər çoxluq təşkil edir. Buradakı fantastik aləm müasir fantastik janrla müqayisədə real görünür. Belə fantastik elementlər təkcə şifahi xalq ədəbiyyatı da deyil, həm də yazılı ədəbiyyatda da müşahidə olunur.

Fantastika müasir ədəbiyyatın məhsuldar qoludur. Lakin fantastikanın nə zaman yarandığı məlum deyil. Bunu aydınlaşdırmaq üçün ilk növbədə "fantastika nədir" sualına cavab vermək lazımdır. Fantastikaya nələrin daxil olmasını bilmək lazımdır. Burada hansı bədii ifadə və təsvir vasitələr sistemi, bir də fantastik ehtimal, elementlərin üstünlük təşkil etdiyi ədəbiyyatdan söz gedir.

Fantaziya mif və nağılın birləşməsidir. Fantaziya heyvanlarla danışmaq, sehri güclər, fərqli bir dünya quruculuğu kimi real olmayan bir sıra elementləri özündə əks etdirən anlayışdır. Bu ədəbiyyatda xəyali dünyalardan, irqlərdən, qeyri-təbii və ya normal olmayan personajlardan, sehdən istifadə edilir. Bu janrda yazılmış roman hadisələrin baş verdiyi qeyri-real olan bir mühiti və sehri özündə birləşdirir. Fantastik ədəbiyyat digər uydurma janrların daha uzun və daha zəngin ədəbi irsə malikdir. Bəzən bu janr digər uydurma janrların başlanğıcı hesab olunur. Fantaziya nə nağıl, nə də elmi fantastika deyil. Burada fantaziya təxəyyülün məhsulu əsas hesab olunur. Demək olar ki, elmin yalanla birləşməsidir. Sonrakı mərhələdə elm dinlə birləşəcək. İnsan düşüncəsi, fikirləri, həm Aristotel məntiqdən, realizm çərçivəsindən kənara çıxır. XX əsrdən etibarən ədəbiyyatda Avropa elmi, materializm maarifçi realizmin inkişafının qarşısını

alıb. XX əsr Kafka, Markes və b.-nın əsas xüsusiyyəti realizmin dəf olunması ilə səciyyələnir.

Fantastika nə deməkdir sualına “Sirli kainat” kitabında belə izah edilir: “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” kitabında deyilir: Fantastika (yunanca phantastike - təxəyyül bacarığı) dünyanı əks etdirmə forması: fantastikada real təsəvvürlər əsasında təsvir olunan Kainatın məntiqi cəhətdən uyuşmaz mənzərəsi yaradılır. Fantastika mifologiyada, folklorda, incəsənətdə, sosial utopiya da geniş yayılmışdır. Bədii ədəbiyyat, teatr və kinoda, təsviri sənətdə fantastika qroteks obrazlarda, simvol və süjet konstruksiyalarında müəllifin və bütün bir dövrün dünyabaxışını ifadə edə bilər. Kratkaya Literaturnaya Ensiklopediyasında isə fantastika xüsusi bədii metod kimi göstərilir. Orada qeyd edilir ki, fantastik metod reallıqdan çox qeyri-adilikdən, “möcüzəlikdən” istifadə etməklə, fantastik obrazlar, süjet xətti və xəyali hadisələr vasitəsilə həyat olaylarını əks etdirir.

Real olmayan dünya real dünyaya əsaslanaraq yaradılır. Məsələn: Phillip Pullman'ın “Şimal Şəfəqləri” əsərinin girişində buradakı mühit, yəni real olmayan mühit bizim real dünya kimidir, ancaq bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Bizim yaşadığımız mühitlə digər mühit birlikdə mövcud olur, amma real dünyanın insanları bu digər dünyadan xəbərsizdilər. Fantastika real mühitə hər hansı bir fəvqəltəbii və ya sehri elementlərin daxil edilməsidirsə, fantaziya bir “fantastik” dünya yaradır.

Ədəbiyyatdan götürülmüş bir sıra sahələrdə – film, cizgi film, teatrda istifadə olunan fantastik janrın əsas xarakterik xüsusiyyəti oxucuya yazıçının öz təxəyyülü ilə yaratdığı bir dünyada baş verənləri göstərməkdir. Müəllifin hər detayı düşünüb yaratdığı özünəməxsus dünyadır. Bu dünyanın özünəməxsus adətləri, qanunları və insanların isə xüsusi düşüncə tərzii olur. Amma bu mühiti yaradarkən sözsüz ki, real dünya elementlərindən istifadə olunmuşdur. Hər zaman bir sıra yazıçılar bu janra müxtəlif mənə yükləməkdə israrlı olublar. Bu janrın üstünlüyü ondadır ki, millətindən asılı

olmayaraq hər bir insan fantastik janra eyni məsafədə yaxın ola bilər. Fantastik janrda yazılan əsərlər xüsusi bir millətin adət ənənəsinə, qayda-qanuna əsasən yazılır.

Fantaziya fantastikanın elmi fantastika, qorxu kimi üslublarındanındır. Fantastik əsərlərdə sehri elementlər əlavə olunur, fantaziya janrında yazılan əsərlərdə isə yeni bir dünya "fantastik dünya" yaradılır. Belə əsərlərdə ağlasığmaz dünyalara səyahət edilir, rəngarəng lövhələr təsvir edilir. Lakin fantaziya janrında yazılan əsərlərdə də qüsurlar var. Məsələn: Stiven Kinqin əsərlərinin eyni tipli surətləri, Corc R.R.Martinin əsərlərində isə əsas süjetdə iştirak etməyən onlarla süjetini qeyd edə bilərik. Fantaziya janrı əsl yaradıcılıq janrıdır, burada yaradılan fantastik dünyada real varlıqlardan kənar varlıqlar yaradılır, oxucu fərqli bir aləmə gedir.

Nikki Gambleya əsasən bu janr üç yerə bölür:

- Müəllifin öz təxəyyülü ilə yaratmış olduğu real dünyada mövcud olmayan mühit,
- Hadisələrin real dünyada başlayıb sonradan real dünyaya keçid etdiyi mühit,
- Real dünyanın daxilində yaradılmış qeyri-real mühit. [17]

Platon fəlsəfəsinin fantastik janra təsiri danılmazdır. Təbiət qüvvələrinin təsviri zamanı Empedokl elementləri fantastik əsərlərdə istifadə olunur.

Fantastik miflər, nağıllar, əfsanələr müasir fantaziya janrından fərqlənir. Gələcəyin qaranquşu adlandırılan fantaziya ədəbiyyatı Viktoriya dövründə digər dövrlərə nisbətən daha məşhur idi. Bu nümayəndələrə Meri Şelli, William Morris George MacDonald, Charlos Dodgson kimi müəllifləri nümunə çəkə bilərik. Məşhur fransız fantastı Jül Vern öz əsərlərini elmi fantastik adlandırmasa da, xəbəri olmadan bu janrın əsasını qoymuşdu. Onun zamanında fantastika ya macəra əsərlər, ya əyləncə ədəbiyyatı, ya da elmi-kütləvi ədəbiyyat kimi başa düşülürdü. Əsərləri ironiya ilə qarşılanmış və ağlasığmaz, mümkünsüz hesab olunurdu.

Ədəbiyyat qəzetində Günel Eyvazlının fikirlərinə əsasən fantastik əsərlər digər real əsərlərdən daha rəngli və maraqlı görünür. Səbəbi bəlkə də bu həngamənin və qarmaqarışılığın içində baş sındırmaq, düşünmək, beyni didişdirmək zövqünün olmasıdır. Yəni fantastik əsərlərdə reallığa bənzər gerçəklik görməsək də, olmaz bir şey haqqında düşünmək özü əlavə rəng çalarına boyayır insan beynini. Həm də son dövrlər fantastik əsərlərdən oxuduqlarımızı reallıq və yeni kəşf olaraq gördükdə bu əsərlərə heç də barmaqarası baxmaq olmaz kimi fikirləri beynimizə ötürmüş oluruq. Əslində isə həmin fantastik süjetlərin yuxarıda qeyd olunduğu kimi ideya rolunu oynaması səbəbidir ki, bu tip əsərlərə və bu yöndə çəkilən filmlərə diqqət kəsilən şirkətlər fərqli beyinlilərin əsərlərə gətirdikləri əcaib mümkünsüzləri mümkünə çevirməyi qarşılarına məqsəd kimi qoyurlar.

Hal-hazırda fantastik janrda yazılan əsərlər məşhurdur. Müasir fantaziya ədəbiyyatının ilk yazıçılarından biri George Macdonalddır. O, “Şəhzadə və Qoblin” (1868) “Fantastlar” (1868) kimi romanlarının müəllifidir. İkinci, yəni “Fantastlar” romanı böyüklər üçün yazılmış ilk fantastik roman hesab olunur.

XVII və XVIII əsr Avropa ədəbiyyatında klassizm əsas ədəbi cərəyan idi. Fantastika janrının tələbləri ilə klassizm ədəbi cərəyanının xüsusiyyətləri eyni deyildi. Lakin bu janr digər bütün janrlara təsir edir, xidməti funksiya daşıyırdı. “Qulliverin səyahəti” əsərinin satirasında, Alen Röne Lesajın hiyləgərlik mövzusunda yazdığı “Əlil cin” romanında da bu özünü göstərməkdə idi. Ədəbiyyatın inkişafı ilə fantastika yeni bir janr formalaşmağa başladı. XVIII əsrdə Amadey Hofmanın əsərlərini fantastik janra aid edə bilərik. Onun “İblis eleksiri”, “Şelkunçik və siçanlar padşahı” əsəri fantastik janrda yazılmış əsərlərə aiddir.

XIX əsr elmi-fantastik janrın yaranması ilə səciyyəvidir. Edqar Ponun “Çuxur və kəfkiç”, “Aşerlər evinin süqutu” əsərlərində fantastika janrı novatorluğu ilə seçilirdi. Sonrakı dövrlərdə elmi-fantastik janr daha yüksək səviyyəyə çatdı. Jül Vern realizm epoxasında yazılmış əsərləri ilə məşhurdur. O, belə əsərləri ilə elmi fantastikanın atası

hesab edilirdi. “Yerin mərkəzinə səyahət”, “20000 lye su altında”, “80 gün dünya ətrafında”, “Yerdən Aya” əsərləri bu janra aiddir. Bu dövr kosmik və sualtı gəmilər ixtira olunmadığı bir zaman idi. Lakin J.Vernin əsərlərində kosmosa uçuş, yerin dərinliklərinə səyahətlər geniş yer tutur.

XX əsr Avropa ədəbiyyatında fantastika janrı əsas rol oynayırdı. XX əsrin ortaları fantastikanın “qızıl dövrü” hesab edilir. Bu əsrdə yazılmış fantastik əsərlər yeni mövzuları, fərqli cəhətləri ilə fərqlənirdi. XX əsrin birinci rübü fantastik janr çiçəklənmə dövrü yaşadı. İngilis yazıçısı Herbert Uellsin əsərləri bu janr üçün əhəmiyyətli rol oynadı. H.Uellsin “Dünyalar döyüşü”, “Görünməz adam”, “Morea adası və Zaman maşını” əsərlərini göstərə bilərik. Bu dövr elmi fantastika janrında kosmosun tədqiqinə geniş yer verilmişdir. “Qızıl dövrü”-ndə rus ədəbiyyatında fantastika, xüsusilə elmi fantastika geniş miqyasda inkişaf etmişdi. SSRİ dövründə H.Uellsin davamçıları vardı. A.N.Tolstoy “Mühəndis Qarinin hiperboloidi”, “Aelita” əsərlərini, Aleksandr Belyayevin “Amfibiya adamı” “Professor Douelin başı” əsərlərini göstərə bilərik.

XX əsrin ortalarında fantastik janrın davamçıları əsərlərini başqa formalarda yazmağa başladılar. Bu dövrdə daha çox antiutopiya, xəbərdarlıq, sosial satira xüsusiyyətli əsərlər yazmağa başlandı. Belə cəhət çox çəkmədi və bu formada yeni daha maraqlı əsərlər yarandı. Belə ki, XX əsrin ikinci rübündə həm fantastikada, həm fantaziya böyük bir inkişaf, təkan yarandı. XX əsrdə fantastika təkcə ədəbiyyata aid olmadı, incəsənətin müxtəlif sahələrində də yaranmağa başladı. İlk fantastik filmlər çəkildi. 1902-ci ildə çəkilən “Aya səyahət” filmi buna aiddir. Howard, Con Tolki və digər yazıçılar yenidən orta əsr romantikasına, mifologiyasına, mistikasına müraciət etdilər. “Üzüklərin hökmdarı” XX əsr fantastik janrda yazılmış əsərlər içərisində ən məşhur əsərdir. Con Tolkinin bu əsəri o dövrdə çox məşhurlaşmış, dünyanın müxtəlif 38 dilinə tərcümə olunmuşdur. Bu əsər fantaziya janrının inkişafına, həm də stolüstü və komputer oyunlarına, dünya mədəniyyətinə böyük təsir etdi. Robert İrvin Howard məşhur amerikalı yazıçıdır. Onun fantastik janrda yazdığı “Qılınc və sehr” əsəridir.

Həm John Ronald Reuel Tolkien, həm də Clive Staples Lewis-a böyük təsir bağışlayan George Macdonald “Orts yeməyi” əsərində fantaziya janrı haqqında birinci tənqidi esselərindən biri olan “Fantastik Təsəvvür”ü yazmışdı.

Müasir ədəbiyyatda reallıqla irrealıq vəhdətdə götürülə bilər. Məsələn Məhməmməd peyğəmbər real həyat sürmüş bir şəxsdir. Onun Meracı ilə bağlı hadisələri onun həyatından silsək bayağı bir dastan alınar. Lakin ulu tanrı bizə Məhəmməd peyğəmbəri gözəl keyfiyyətləri ilə yanaşı onunla bağlı Merac hissəsini bizə bəxş edib. Fantastika janrı daha çox yaradıcı insanlar üçün vacibdir.

Ədəbiyyatda fantastik janrda yazılan əsərləri “səviyyəsiz” hesab edənlər də var. Ədəbiyyat sənət olduğu üçün o əyləncə növüdür. Antiutopik, fantastik janrda hər kəs bədii əsər yazma bilmir. Fantastik əsərlər həmişə oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb. Kinematografiya sahəsində fantastik elementlərdən daha çox istifadə olunur.

Antiutopik janrında yazılan əsərlərdə obrazları tipikləşdirməyə ehtiyac duyulmur, məkan və zaman isə sərhədsizdir. Burada normalara, tələb olunan ədəbi dilə də ehtiyac yoxdur. Antiutopiya janrında dünyanın təsviri realizmdən daha maraqlı ifadə olunur. Belə əsərlərin didaktik xüsusiyyəti olmur. Bu tip əsərlər Kafkanın yuxularını xatırladır.

“Nyu York Tayms” bestsellərinin çoxu antiutopiya və fantastik janrındadır. Texnikasının, təhsilinin çox inkişaf etdiyi ölkələrdə antiutopiya və fantastik janrında əsərlər daha çox yazılır. Maraqlıdır ki, Sovet dövründə də elmi-fantastika janrından ədəbiyyatda və kinoda istifadə olunmuşdur. Səfalət içində yaşayan Namiq Abdullayevin əsərlərini buna nümunə göstərə bilərik. Bizim ədəbiyyatımızda – Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrlardan az istifadə olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında fantastika “qeyri-ciddi”, əyləncəli, ən yaxşı halda isə uşaq ədəbiyyatı hesab edilir. Azərbaycan ədəbiyyatında fantastik janr Yusif Vəzir Çəmənizəminli ilə başlayır. Bu janrın ölkəmizdəki başlanğıcı 1933-cü ildə yazdığı "Gələcək şəhər" hekayəsidir. Bir sıra müəllifləri nümunə çəkmə bilərik: Emin

Mahmudov, Namiq Abdullayev. Lakin digər illərdə bu janra çox da müraciət olunmurdu. N.Abdullayev “Sehrli oğlan”, “Balaca kiberin macəraları”, “Gecələr uzanaydı”, “Piyada vəzirə çevrilir”, E.Mahmudov “Günəş şəhəri” elmi-fantastik hekayələr toplusu, “Muğanda qütb parıltısı” hekayələr toplusu, “Veneranın göyləri od içindədir”, “Atlant qızı”, “Dəmir necə ayaq açdı” əsərləri ilə, Reyhan Şıxlinskaya “Yaşıl gözlü qız” povesti ilə, AYB-nin sədri Anar “Əlaqə” povesti ilə bu janrı Azərbaycanda inkişaf etdirdilər. Anarın bu əsəri əsasında bədii film də çəkildi.

Dövlətimiz müstəqillik qazandıqdan sonra Vüsal Nuru bu janrın üzərində işləmiş və hal-hazırda da bu işi davam elətdirir. O, bu janrda yazılmış 5 roman, müxtəlif hekayələrin müəllifidir. Onun bu janrda yazdığı əsərlərə “Eybəcərlər adası”, “Prezidentin qızı”, “999”, “Dorantağ” və başqalarını aid edə bilərik. Maraqlı tərəfi odur ki, Vüsal Nuru müstəqil olmadığımız sovet dövründən indiyə qədər qorxu və qotik janrında yazan ilk yazıçıdır.

Fantastik janrda həmçinin yəhudi-azərbaycanlı Lalə Həsənova (Elizabet Tüdor) “Lamanın savaşı” adlı əsər yazmış və rus dilində nəşr olunmuşdur. Bu əsər Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə də qəbul olunmuşdur. Onun “Səmələrin seçilmişləri”, “Qatil Çuopakada” əsərləri də məşhurdur. O, yalnız Azərbaycanda deyil, MDB məkanında sevilən fantastik üslubda yazan sənətkardır. Elmi fantastika janrında yazan sənətkarlar sırasına Elmina Zamanova, Ç.Abdullayevi də aid bilərik.

Azərbaycan elmi və bədii düşüncənin səviyyəsi maarifçi realizmə üstün gələ bilmir. Lakin buna baxmayaraq Kamal Abdulla, Həmid Herişçi, Şamil Sadıqın Azərbaycan ədəbiyyatında yaradıcılığında fantaziya elementləri vardır. Azərbaycan ədəbiyyatında Vahid Məmmədovun “Atropatena” romanı ilk fantastik roman sayılır. Vaxtilə Orxan Muxtarlının da bu janra aid romanı vardır. Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrda əsərlərin yazıla bilməməsinin səbəbi realizm ədəbi cərəyanının güclü təsiridir.

13-14 yaşlı yeniyetmə İ.Şıxlının, İ.Hüseynovun, Anarın və b-nin əsərlərini oxuyub dərk edə bilmir. Antiutopiya, fantastik janrlarında yazılan əsərlər yeniyetmələrdə, gənclərdə həm kitab oxumaq vərdişi yaradır, həm də onların düşünmə sahəsini genişləndirir.

Kral Artur cəngavərlərinə həsr olunmuş əfsanələr silsiləsi yaradılmışdı. Bu əfsanələrdə Artur onun cəngavərləri, sehrbaz Merlindən bəhs olunur və bunlar assosiativ dünyanı səciyyələndirir. Bu əfsanələr dünya mədəniyyətinin dəyərli nümunələrindən hesab olunur. İncəsənətin tarixə müdaxiləsilə yeni miflər yaranmışdır. (C.Maltvud, R.Mayer, O.Rahn) On əsrdir ki, Artur əfsanələri yenidən düşünülür. Yeni variantlarda, təkcə cəngavərlərin obrazı ilə yanaşı, müxtəlif dəyişilmiş formalarda təsvir olunur. XII əsrdə Artur mövzularını Monmuntlu Geotfrey “Britaniya Krallarının Tarixi” əsərində Arturu qalib cəngavər kimi təsvir etmişdir. Artur və onun müttəfiqləri döyüşdə qalib gəlirlər. Lakin Modred xainliklə hakimiyyəti ələ keçirir. O, döyüşdə Arturu öldürür.

Artur ədəbiyyatda personajdan simvola çevrilir. Hətta cəngavərlik romansları yaradılır ki, onlar eyni mifoloji əsasda qurulurdu. ədəbiyyatda cəngavərlik və belə xüsusiyyətlərin əks olunduğu ideal, ikinci aləm yaradılırdı. Artur haqqında miflər semantik mənasını dəyişmişdi. Artur əfsanələrinə XIX-XX əsrlərdə R.Vaqner, V.Morris, T.S.Eliot, Novalis və b. yazıçılar, şairlər müraciət etmişdilər. Belə əsərlərdə həm də tarixlə mifin kəsişməsi müşahidə olunur. II Dünya müharibəsindən sonra Artur ədəbiyyatı Britaniyada inkişaf etməyə başladı. XIX-XX əsr romanlarında və poeziyasında ədalətli dövlət və güclü hökmdar ideyası bu dövrdə də özünə yer almışdı. XIX əsrin sonlarında XX əsrin əvvəllərində İngilis ədəbiyyatında artıq dini möcüzələr sehlə əvəzlənir.yeni romanlarda keçmişin və gələcəyin əfsanəvi Kralına işarələr əks edilirdi. XIX əsr İngilis ədəbiyyatında romantizmin inkişafı ilə Artur əfsanələri yenidən inkişaf etdirilir.

1.2 Fantastik janrda yazan müəlliflər

Böyüklər də nağılı sevirlər. Baxmayaraq ki, bəzən bunu boyunlarına almırlar. Onlar da arzu etdiklərini nağıllarda görməyi xoşlayırlar. Buna əsasən deyə bilərik ki, nağıllar yalnız uşaqlar üçün nəzərdə tutulmur. Elə ulu babalarımızda yaradarkən, həm uşaqların, həm də böyüklərin daxili dünyasını və aləmini nəzərə almışlar. Dünya ədəbiyyatının ən görkəmli yazıçıları Luis Keroll, Redyard Kiplinq, portuqaliya yazıçısı Joje Qomes, Ferreyra da yaradıcılığında nağıl janrına çox yer vermişlər.

XIX əsrdə alman yazıçıları E.T.A Hofman, A.fon Şamisso, Qrim qardaşları, V.Hauf, məşhur Danimarka nağıl yazıçısı H.X.Andersun öz yaradıcılıqlarında nağıl üslubuna geniş yer vermişlər.

Britaniyalı yazıçı, ssenarist Coan Ketlin Roulinq dünyada bir sıra mükafatlar qazandıran və geniş miqyasda diqqət çəkən yeddi kitabdan ibarət "Harri Potter" fantastik romanlar seriyasının müəllifidir. O, nənəsinin Ketlin adını adına birləşdirərək onu təxəllüs seçmişdi.

O, "Tək valideynli ailələr", "Müxtəlif Sklerozlar Cəmiyyəti" və s. kimi yerlərə köməklik göstərən xeyriyyəçi olmuşdur. 1965-cı il iyulun 31-də İngiltərənin Cənubi Qlosteşir qraflığında anadan olmuşdur. O, hələ 6 yaşında ilk Dovşan adlanan hekayəsini yazmışdı. Bunun əsas səbəbi isə kiçik bacısı Dianne ilə birlikdə bir dovşanları olmasını

istəmələri idi. Onun ilk nağıllarında dovşanlar əsas rol oynayır. Bu əsər qızılıcaya yoluxmuş, "Miss Bee" adlanan nəhəng arı dostuna ziyarət edən dovşan haqqındadır.

4 yaşında Vinterboarnda birlikdə oynadığı qızın və oğlanın soyadı Potter idi. Roulinq özünün də belə adlanmasını istəyirdi, çünki uşaqlar bu barədə bezdirici zarafatlar edirdilər. Onun məktəbdə ən sevdiyi fənn ingilis dili idi. Roulinq dostlarına öz xəyalı gücü ilə reallıqda edə bilməyəcəkləri cəsarətli qəhrəmanlıq əməlləri haqqında hekayələr danışardı. Ən böyük dəstəkçisi ailəsi olan Roulinq Devonda Ekster universitetinə daxil olaraq, ingilis dili öyrənmək istəsədə ailəsinin məsləhəti ilə Fransız bölməsində təhsil alır.

O, 1986-cı ildə universiteti bitirdikdən sonra Londonda Amnesty beynəlxalq təşkilatda işləməyə başlayır. 1990-cu illərin əvvəllərində ingilis dilini öyrətmək məqsədilə Portuqaliyaya getmişdi. Bu dövr onun üçün ağır idi. Qısa müddətli evlilikdən qızı olduqdan sonra Böyük Britaniyada-Edinqburqda məskunlaşdı. Coan Ketlin Roulinq qızı ilə birlikdə kiçik bacısı Dianne ilə birlikdə yaşayırdı.

Yoxsulluq və depresiyya dövründə müəllif "Harri Potter sərgüzəştləri"ni yazmağa başlayır. "Harri Potter və Fəlsəfə daşı" kitabı birinci seriyasıdır və ideya Mançesterdən Londana səyahəti zamanı qatarda ağına gəlmişdi. Amerika nəşirləri filosofların adını çəkməyin gənc oxucuları qorxudacağından kitabı "Harri Potter və Sehrbazın daşı" kimi yenidən adlandırır. Bu seriya ilin Uşaq Kitabı və eləcə də Smarties Kitab mükafatlarını qazanmışdı. Uşaqlar üçün yazılmış bir əsər kimi görünsə də, ingilis fantaziya əsərlərinin uzun bir ənənəsinə əsaslanır. O, kitabının həqiqətən qeyri-real olduğunu və sehrbazlıq isə yalnız insanın tam potensialını inkişaf etdirmək üçün istifadə olunmuş bir metafora rolunu oynayır. Kitab cavan sehrbaz Harri Potter, onun Hoqvarts Cadu və Sehrbazlıq Məktəbi haqqındadır. Bir qrup cəsur tələbələr tərəfindən Sehrbazın daşının oğurlanmasının qarşısı alınır. Bu birinci ilində Fəlsəfə daşını Voldemortdan və onun Hoqvarstdakı sadıq davamçılarından qorunmalı idilər. Harrini öldürmək istəyən Lord Voldemort öz məqsədinə çata bilməsə də, onun alnında ildırım şəkilli çapıq

buraxdı. Tənqidçilər Roulinqi macərə hekayələrini mif və əfsanələrdən götürərək fantastik elementlərlə birləşdirən C.S.Lewis, J.R.R.Tolkien və Roald Dahl kimi klassik uşaq yazıçıları ilə müqayisə edirdilər. Roulinqin əsəri kimi C.S.Lewisin Narnia kitabı uşaqların sevimlisi olub, qəribə bir ölkənin kəşfindən və uşaqların qəhrəmanlıqlarını göstərən bir əsərdir. “Harri Potter və Sehrbazın daşı” əsərində kimi böyümənin çətinliklərini təsvir etsə də, C.S.Lewisdən fərqli olaraq Roulinq daha dərin səviyyədə hər bir uşağın fərd olmaq, həmyaşıdları arasında hörmət qazanma sınağından, sədaqəti öyrənmək, bağışlana bilən pisliklərlə bağışlanmaz günahlar arasındakı fərqi tapmaq kimi mövzulardan bəhs edir. Pilləkənlər altında yaşayan Harri unudulmuş yetim bir şəxsdən tanınan bir şəxsə, qəhrəmana çevrilməsi hər bir uşağın arzusudur. İctimai dünyaya uğurlu girişi təmsil edən bu qəhrəman səfalətdən hörməti, dostları və faydalı rolu olan bir fantastik dünyaya qaçır. Ən vacib məsələ odur ki, Harrinin özünün bənzərsiz bir qiymətli bacarıq olduğunu kəşf etməsi, öz təxəyyüllərini əyləndirməkdən zövq alan saysız-hesabsız insanların- həm uşaqların, həm də böyüklərin xəyalıdır..

İkinci seriyası “Harri Potter və Sirlər Palatası”dır. 1998-ci il iyul ayında dərc olunur. Ən mühüm mövzularından biri müxtəlif sehrlilə varlıqların qan qohumları arasında ayrı-seçkilik və bərabərsizlikdir. Sehrlilə varlıqlar dedikdə sehrbazlar, cadugərlər, qoblinlər, ev cinləri və başqaları nəzərdə tutulur. Ev cini Dobbinin peyda çıxması ilə Harri onlarla necə rəftar etməli olduğu haqqında çox şey öyrənir. Ev cinləri, köləliyin dünyamızda necə vacib bir təcrübə olduğuna işarə edir. Onların əsarətini idarə edən qayda-qanunlar heç də real dünyamızda qulların idarə olunmasında istifadə olunan üsullardan fərqlənmir. Burada köləliyin nə qədər ədalətsiz olduğuna toxunulur, kölələrə sehrbazların asanlıqla ödəyə biləcəyi sadə rahatlıqlara belə icazə verilmir. Ad günündə dostlarından bir məktub almayan Harri əmisinin evində qaldığı üçün çox məyusdur. Harrinin valideynləri o, körpə olarkən əsərdə ən qaranlıq obraz olan Lord Voldemort tərəfindən öldürüldüyünə görə o, əmisi ilə yaşayırdı. Onun Sehrbazlıq məktəbində ikinci ilidir və Dobbi Harrinin Hoqvartsda həyatının təhlükə altında olduğu xəbərini verir,

getməsinin qarşısını almaq üçün güc tətbiq edərək şam yeməyi üçün tortu məhv etməyə çalışır. O, Harrinin dostlarından gələn məktublarını gizlədərək bir növ ona oyun oynayır. Çünki belə olduğu halda tək qalan Harri məktəbə qayıtmaq istəməyəcəkdi. Bu il məktəbdə “Sirlər otağı”nın açıldığı və “Slizerinin varisi” sehrli ailələrdən gəlməyən şagirdləri öldürəcəyi kimi xəbərlər yayılır. Yay tətildən sonra məktəbə qayıdan tələbələr Sirlər Palatasının əfsanəvi canavarının hücumuna məruz qalır. Harri bir Basiliski öldürür və Lord Voldemortun arzusuna çatmasının qarşısını alır. Onun tam gücə qayıtmaq cəhdinə bir daha son qoyur.

Üçüncü seriyası “Harri Potter və Azkaban Məhbusu” 1999-cu il iyul ayında çıxdı. Bu ilk 3 kitab 35 dilə tərcümə olunmuş, 35 milyon nüsxə ilə təqribən 480 milyon dollar qazanmasına səbəb olmuşdu. Hoqvartıda üçüncü ili olan Harri dostları Ronald Uizli və Hermiona Qreyncerlə birlikdə ciddi təhlükəsizlik tədbirlərinə baxmayaraq, Azkabandan qaçan məhbus Sirius Bleki araşdırır. Çünki Harri bu qatil tərəfindən hədəf alındığını eşidir. Bu məhbus keçmişdə Lord Voldemortun müttəfiqlərindən biri olmuşdur. Sonda Harri Sirius Bleklə qarşılaşır və onun Harinin xaç atası olduğunu öyrənir.

Coan Ketlin Roulinqin yaradıcılığının kulminasiya nöqtəsi kitabın dördüncü cildi olan “Harri Potter və Od Qədəhi” seriyası oldu. 2000-ci ilin iyul ayında 24 saata ərzində ən tez satılan kitaba çevrildi.

Beşinci hissə “Harri Potter və Feniks Ordeni” bir müddət təxirə salındıqdan sonra 2003-cü il iyun ayında satışa çıxarıldı.

2005-ci ilin iyul ayında nəşriyyat tarixində ən böyük açılış olan “Harri Potter və Qan Şahzadəsi” altıncı seriyasının ABŞ-da ilk 24 saat müddətində 6,9 milyon nüsxəsi satıldı. Məşhur sehrbaz olmağın və böyümənin çətinlikləri ilə mübarizə aparırdı

2007-ci ildə sonuncu hissəsi “Harri Potter və Ölüm Yadigarları” satışa buraxıldı.

İngilis-İrlandiyalı fantastik yazıçı, din xadimi, satirik və təxəllüsü İsaak Bikerstaff olan Conatan Svift “Qulliverin səyahətləri” əsəri ilə məşhurlaşan müəllifin “Çəllək

nağlı” və “Təvazökar təklif” kimi qısa əsərləri də var. Atasız böyüyən yazıçı əmisinin himayəsi altında Trinitı kollecində bakalavr dərəcəsinə alıb, bir müddət sonra dövlət xadiminin köməkçisi vəzifəsində işləmişdir. O, Ester Conson adlanan heç övladı olmayan bir qadınla əlaqəsi var idi. Bəzi insanlar evləndiklərini düşünsələr də, bununla bağlı heç bir fakt tapılmayıb. Svift Scriblerus adlanan yazıçılar klubunun bir üzvü idi. Con Gay, İskəndər Papa kimi yazıçıları özündə birləşdirən cəmiyyət sayəsində ən əhəmiyyətli əsəri-“Qulliverin səyahətləri” meydana çıxmışdı. 1725-ci ildə yazmış, 1726-cı ildə isə nəşr olunmuş bu fantastik roman XVIII əsr İngiltərəsində siyasi və sosial vəziyyətləri dərinlən şərh edir. Britaniya İmperiyasında uğur qazanan əsər Sviftin şöhrətinə və yazıçı kimi formalaşmasına töhfə vermişdir.

1667-cı il 30 noyabrda Dublində anadan olan Conatan Svift çox ağır və çətin həyat yaşamış, ağalar-qullar cəmiyyətində gördüyü eybəcərliklər, haqsızlıqlar ilə barışmamış və mübarizə aparmışdır. Bunun əksini yaradıcılığında, xüsusilə tam adı “Bir neçə gəmidə əvvəl cərrah, sonralar kapitan olmuş Lemoel Qulliverin səyahəti” olan “Qulliverin səyahətləri” əsərində aydın görmək olar. Bu əsərdə yazıçı liliputlar ölkəsindəki kral obrazının köməyi ilə öz dövründəki nazir və sərkərdələrin haqsızlıqlarını göstərir. Onun yaradıcılığında gülüş əsas mübarizə silahı olmuşdur. Dublində Müqəddəs Patrik Kafedralının dekanı olan Conatan Svift absurdluğu üzə çıxarmaq, təhlil etmək və tənqid etmək üsullarından ustalıqla istifadə etmişdir. Cəmiyyətin və ya fərdin yaşadığı eybəcərlikləri göstərməyi özünə borc bilən satira ustası ironiya, satira, mübaligə, istehza və ya yumordan istifadə etmişdir.

Scriblerus klubunun məşhur üzvü olan satirik bir çox dövrün yazarlarının şişirtməyi səyahət təcrübəsi mövzusunda öz çağdaş səyahət kitabında göstərməyi özünə məqsəd qoymuşdu. Müəllif mübaligəni şişirtməyi seçir. “Qulliverin səyahətləri” romanında baş qəhrəmanın dünyanın ucqar yerlərinə səfərindən və dörd macərəsini təsvir edir. Baş qəhrəman Nottingemşirdə anadan olmuş, beş uşaqdan üçüncüsü idi. Şərqi Hindistana birinci səfərində, o, dəhşətli fırtına səbəbindən 12 nəfərdən altı nəfəri

itirir, qalanları kiçik bir qayıq ilə qaçmaq şansı əldə edirlər. Sonra bu kiçik qayıq da yolunu itirib aşdığına görə gəmi qəzasından yeganə sağ çıxmış şəxs Quliver olur. Üzərək sahilə gəlir və burda boyu 15 sm-dən az olan insanlar tərəfindən bağlanır. Liliputlar tərəfindən paytaxt şəhərə aparılsa da, sonra sərbəst buraxılır. Liliputların boylarının kiçikliyi bir növ onların dar düşüncə sahibi olduqlarına işarə edir. Quliver gülünc adət-ənənələrə və xırda mübahisələrə qapılan bu kiçik boylu insanlara təəccüblənirdi. Siyasi mənsubiyyət hündürdaban ayaqqabı geyən və alçaqdaban geyinənlər arasında bölünmüşdü, məsələn hündürdaban ayaqqabı geyən kişilər İngiltərədə Torilər, və alçaqdaban geyinənlər isə Whigləri təmsil edirdi. Svift buradakı insanları oyuncaqlarla müqayisə edərək gülünc göstərir. Amma onlar kiçik olmaqlarına baxmayaraq, cəsur, istedadlıdırlar. Müxtəlif dünyalarla qarşılaşaraq yeni vəziyyətlərə və yeni atmosfərə uyğunlaşmalı idi. Maraqlı, fərqli görünən hər şeyi sorğulayır və bu səyahət etdiyi dünyada absurd obrazlar və qəribə hadisələr onu təsirləndirirdi. Qulliverdən Lilliputu Blefusku imperiyasına qarşı müharibədə müdafiə etmək xahiş olunsa da, onun hərəkətləri etik olmadığından, o Blefuskuya qaçır. Normal ölçülü qayıq taparaq İngiltərəyə qayıdır.

İkinci səfəri birinci səfərinin əksi olan nəhəng insanların yaşadığı Brobdinqnaqa olur. Ferma işçiləri tərəfindən ferma sahibinə təhvil verilən Quliver pul qarşılığında sərgilənməyə başlayır. Fermerin kiçik qızı ona qulluq edir. Bir müddət sonra kraliçə onu satın alır. O, məhkəmədə sevimli görünsə də, öz millətinin nailiyyətlərindən danışarkən kral onun millətini, ingilisləri “iyrənc həşəratlar” irqi adlandıraraq reaksiya verir. Quliver öz sivilizasiyasında istifadə olunan top və barıtın hazırlanmasını təklif etdikdə kral dəhşətə gəlir. Sonda o, qartal tərəfindən xilas edilərək öz insanlarının yanına gəlir.

Üçüncü səfərində baş obraz dəniz quldurları tərəfindən sürüklənərək Laputa adasına düşür. Bu ada Balnibarbri kralının evidir. Əhalisinin hamısının bir gözü yuxarıya, digəri isə içəriyə baxır. Düşüncələrə dalan bu xalq ətrafa nəzər yetirməyi belə unudublar. Qulliverə adanı tərk etməyə icazə verilir. O, Balnibarbrinin paytaxtı

Laqaqoya və sehrbazlar adası olan Glubbdubdribə gedir. Keçmişin böyük adamları ilə ünsiyyətə girərək, tarixin yalanlarını öyrənir. Sonra Yaponiyaya və oradan da İngiltərəyə qayıdır.

Dördüncü səyahətində daha təmiz və xeyirxah bir yerə, ağıllı atların yarışı olan Houyhnhnm ölkəsinə gəlir. Burada Yahoos adlı acgöz və insanabənzər varlıqlar əhliləşdirilir. Houyhnhnmlər həm Yahoosa, həm də insana bənzəyən Qulliverə maraqla yanaşırlar. Öz ölkəsindən bəhs edən baş qəhrəman Houyhnhnmlər tərəfindən bəyənilmədikdən sonra İngiltərəyə qayıdır. İnsanlıqdan o qədər iyrenir ki, insanlardan hətta öz ailəsindən qaçır, atlar alır və onlarla söhbət etmək istəyir.

Qulliverin xəyali dünyası utopik və distopik sakinləri olan bir topludur. Sviftin bədii hekayələri bizi valeh edərək, heç zaman onların mövcudluğu haqqında şübhələnmirik.

Cənubi Afrikanın Bloemfontein şəhərində anadan olan İngilis yazıçısı, şairi, universitet professoru və filoloqu olan Con Ronald Reuel Tolkin Oksford Universitetində iki dəfə Anqlo-Sakson(Qədim İngilis) professor olmaqla yanaşı, bir sıra hekayələr müəllifidir. Ən məşhur romanları “Hobbit”(1937), “Silmarillion” və “Üzüklər sahibi” (1954-1955) fantastik əsərlərdir. Onun Afrika haqqında xatirələri daha sonra az da olsa yaradıcılığına təsir göstərmişdi. Onun ailəsi yoxsulluq içərisində yaşayırdı. Anası Mabel Tolkin şəkərli diabet xəstəliyindən vəfat etmiş, iki oğlan uşağını yetim qoyaraq vəziyyəti daha da pisləşdirmişdi. Çəkməyi anasından öyrənən Tolkin real təsvirləri çəkməkdə o qədər də yaxşı olmasa da, şəkil çəkmək onun həyatının bir parçası idi. O, Oksforddakı Exeter kollecinə getmişdi.

1920-ci ildə o, Beowulfun tərcüməsin öz öhdəsinə götürür, 1926-cı ildə bitirsə də nəşr olunmur. 2014-cü ildə oğlu tərəfindən redaktə edilib, Tolkinin ölümündən 40 il sonra nəşr olunur.

Üç hissədən ibarət olan “Üzüklər sahibi” yalnız uşaqlar üçün yazılmış bir əsər deyil: Üzük Qardaşlığı, İki Qüllə və Kralın qayıdışı.

İngilis ədəbiyyatının görkəmli yazıçılarında biri də, Nobel mükafatçısı R.Kiplinqdir. Cozef Redyard Kiplinq 1865-ci ildə Hindistanın Bombay şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası, anası ilə Hindistana köçmüş, bu gözəl Şərq ölkəsində yaşamışlar. R.Kiplinqi altı yaşına qədər hindli ailəsində dayələr böyütmüşlər. Hindistan uşaqları əhatəsində yaşadığından hindli kimi böyüyür, hindli və urdu dillərini ana dili kimi bilirdi. Redyard ömrünün bu illərini həyatının ən ideal dövrü hesab etmişdir. Az keçmir ki, onu bacısı ilə İngiltərəyə qohumlarının himayəsində yaşamağ göndərilər. “Ümitsizlik evi” adlandırdığı evdə tez-tez döyülür, çoxlu qadağalarla üzləşir. O, məşhur “Mauqli” nağıl povestində onları mənfi qəhrəmanlar kimi təsvir edir. “Ümitsizlik evi”ndə altı il yaşayır, bərk xəstələnir, hətta gözləri tutulur. O, bu dəhşətli mühitdən ayrılrsa da, ömrü boyu qarabasmadan əziyyət çəkmişdir. Bütün bunlar onun bədii təxəyyülünə təsvir göstərmişdir.

Redyard Hindistana qayıdandan sonra Deron (kişilik) məktəbində təhsil almağa başlayır. “İmperiyanın qurucuları”nı yetişdirən bu məktəbdə uşaqlara savadla yanaşı, əmirlərə kor-koranə tabe olmaq vərdişi aşılırdı. “Ümitsizlik evi”ndəki kimi burada da çox ciddi qayda-qanunlar, cəzalar var idi. R.Kiplinq bu həyata öyrəşir və ciddi tərbiyə üsulunda sonradan bəraət verir. On yeddi yaşında məktəbi bitirir, fiziki qüsuruna görə (bir qolu qısa idi) hərbi vəzifədə çalışa bilmir, yazıçı olmaq qərarına gəlir. Çünki uşaq yaşlarında şeir yazmağa başlamış, satiraya xüsusi maraq göstərmişdir. O, Hindistana valideynlərinin yanına qayıdır və journalist kimi işləməyə başlayır. Müstəmləkəçi bir dövlətin jurnalisti kimi çıxılmaz vəziyyətə düşür, başına müxtəlif macərələr gəlir, çox zaman ölümə qarşılaşır. Bununla belə onun dünyagörüşü artır. Redyard həm də Hindistanın şifahi xalq yaradıcılığı ilə, adət-ənənələri ilə yaxından tanış olur. Bütün bunlar onun sənətkar kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

R.Kiplinq yaradıcılığının çox hissəsini Hindistan həyatına həsr etmişdir. İngiltərəyə qayıdan yazıçı on bir il orada yaşamış “Departmentin nəğmələri” kitabındakı şeirlərinin çoxunu Hindistan, Şərq mövzusu təşkil edir. “Hindistan dəmir yolu kitabxanası” bülletenində dərc etdiyi hekayələrin basılıca mövzusu Hindistan həyatı idi. Avropada Şərq mövzusu ekzotika kimi verilirdi. R.Kiplinq də bu ənənəni davam etdirmişdir. C.H.Bayronun, P.B.Şellinin əsərlərində Şərq mövzusu ekzotik mahiyyət daşıyırdı. T.Hardi, C.Meredit, H.Ceyms romanlarında Şərqlə Qərbi qarşı-qarşıya qoysalar da R.Kiplinq bu cəhətlə razılaşmır. Çünki Şərq onun ikinci vətəni idi, şərqilər onun üçün doğma idilər. R.Kiplinq belə bir geniş təxəyyülə malik olduğundan Şərq nağılı yazır. Onun nağıl aləmi həm rəmzidir, həm real, həm də əfsanəvidir. Yazıçı əsərlərində güclü insan surətini yaradır. İyirmi dörd yaşında R.Kiplinq ABŞ-na səyahət edir, bir neçə il orada yaşayır, dövlət işlərində iştirak edərək liberallara qarşı mübarizə aparır, dövrünün məşhur siyasi xadimlərindən biri kimi tanınır. Bütün bunlar onun yaradıcılığında mühüm iz buraxır. Belə düşünürdü ki, ingilislərin müstəmləkəçilik siyasətini dəstəkləyir, düşünür ki, ingilislər Hindistan və Afrika ölkələrini tutmaqla onlara mədəniyyət gətirir. Əsərlərində də bu fikri ifadə edir. Bütün bunlarla yanaşı, R.Kiplinq də Luis Keroll kimi uşaqları çox sevmiş, onların daxili aləminə, psixologiyasına dərin bələd olmuşdur.

O da yaradıcılığında nağıl janrına geniş yer vermişdir. R.Kiplinq 1907-ci ildə maraqlı fantaziyaya malik dərin məzmunlu, ideyalı hekayələrinə görə Nobel mükafatına layiq görülür. Yazıçının yaradıcılığına çoxlu hekayə, dörd roman, uşaqlar üçün üç nağıl kitabı daxildir. R.Kiplinqin nağılları, xüsusilə “Mauqli” əsəri L.Kerollun “Alisa möcüzələr diyarı”nda əsərinə bənzəyir. R.Kiplinqin yazıçı kimi yetişməsində onun uşaqlıq, yetkinlik dövrü, həyatı mühüm rol oynamışdır. Uşaqlar və böyüklər üçün maraqlı nağıllar yazmışdı. Belə əsərləri “Uşaqlar üçün elə-belə nağıllar” kitabına daxil edilmişdir. Onun nağılları dərin ideyası, əxlaqi-tərbiyəvi mahiyyəti, xüsusi obrazlılığı ilə səciyyələnir. R.Kiplinqin “Mauqli” nağıl povesti yaradıcılığında mühüm rol

oynayır. əsərinin baş qəhrəmanı Mauqli təsadüfən təzəcə anadan olan vaxtdan heyvanların içərisinə düşür, o dişi qurd südü ilə böyüyür. Müəllif heyvanlar aləmində də xeyir və şər qüvvələrin olduğunu təsvir edir. O, həm də insanlar aləmini sanki heyvanlar diyarı ilə müayisə edir. Heyvanlar aləminin daha xeyirxah olduğunu göstərir. Təsvir olunan hadisələr real həyatda tamamilə olduğu kimi təsvir olunsada, fantastik xüsusiyyətlərdən istifadə edir: heyvanlar insanlar kimi danışır. Müəllif heyvanları insan xüsusiyyətlərində təsvir edir, onların daxili aləmini göstərir. Burada Ata və Ana canavar, Ayı Balu (xüsusi xeyirxahlığı ilə seçilirdi), ağıllı Fil, qəddar pələng Şirxan, hiyləgər Tabaki və b.-ını göstərə bilərik.

R.Kiplinqin “Mauqli” əsərinin L.Kerollun “Alisa möcüzələr ölkəsində” fantastik əsəri ilə oxşar cəhətləri çoxdur. Hər iki əsərdə baş qəhrəman başqa bir aləmə düşür, bu aləmdə heyvanlar insan xüsusiyyətlərinə malikdirlər, onlar danışa bilirlər. Hər iki əsərdə bəzi heyvanlar insanların prototipidir. Alisada kəkələyən tutuquşu Kerollun öz surətidir, R.Kiplinq isə nağılında “Ümidsizlik evi”ndə yaşayarkən onu incidənləri burada canlandırmış və onlardan əsərdə intiqam almışdır.

II FƏSİL

Luis Kerollun "Alisa Möcüzələr diyarında" əsərində sosial – mədəni mesajlar.

2.1 Levis Kerollun həyat və yaradıcılığı

Luis Keroll 1831-ci ildə Çeşir qraflığının Darsberi adlanan kiçik bir kənddə, ruhani ailəsində anadan olmuşdu. Atası Çarlz Doçson kənd ruhanisi, anası Frensis Ceyn Lütvic isə evdar qadın idi. L.Kerollun atası Oksfordda ilahiyyatı, klassik dilləri və riyaziyyatı dərindən öyrənmişdir, dövrünün yaxşı ziyalısı idi.

Çarlzın böyük ailəsi vardı. O, ailənin ilk övladı idi, onun üç qardaşı, 7 bacısı vardı. Çarlz uşaqlıq illərini Dersberi kəndində keçmiş, on bir yaşından sonra onun ailəsi Krofta köçmüşdür. Bu, Yorkşirlə Darhem arasında yerləşirdi. Ona Kroftda yeni ruhani vəzifəsi verilmişdi. On iki yaşlı Çarlz məktəbə gedir. O, öncə Riçmard, sonra isə məşhur Reqbi məktəblərində oxumuşdur. Məktəb illərində Keroll riyaziyyata və klassik dillərə xüsusi maraq göstərmişdir. Sonra o, Oksfordda Krayst Çorç kollecində təhsilini davam etdirir. L.Keroll hələ kollecdə oxuduğu illərdən yazıçılığa başlamışdı. O, şeir və kiçik

hekayələrini müxtəlif jurnallarda dərc etdirirdi. 1854-cü ildən “Komik vaxtlar”, “Qatar”, kimi tanınmış ingilis nəşrlərində əsərlərini dərc etdirməyə başladı.

Belə ki, onun sonrakı həyatı Oksfordla bağlı olmuşdur. Çarlz kolleci bitirdikdən sonra onu universitetdə saxlayırlar. Bir müddət sonra ona professor vəzifəsi verilir. O, heç zaman vətənindən kənarda olmamış, səyahətə çıxmamışdır. Doktor Doçson həyatı boyu kəkələməkdən, cəsərsizlikdən əziyyət çəkmiş, tənha yaşamışdır. Doçson həm də gecələr yata bilmir, səhərə qədər uzanıb riyazi məsələlərin həllini fikirləşir, yuxusuzluqdan da əziyyət çəkirdi.

L.Kerollun üz simmetriyası pozulmuş halda idi, gözünün biri digərinə nisbətən yuxarıda yerləşir, dodağının bir tərəfi aşağıya doğru əyilmiş şəkildədir. Qulağının biri tamamilə eşitmir; həyəcanlananda isə kəkələyirdi. L.Kerollun təhsili ilə atası məşğul olmuşdu. L.Keroll solaxay idi, ona sağ əl ilə yazmaq qadağan olunmuşdu, bu isə bir uşağın psixologiyasına pis təsir göstərmiş, nəticədə o kəkələməyə başlamışdı.

Universitetdə hamı onu pedant adam kimi tanıyırdı. Gənclik illərində Çarlz rəssam olmağı arzulayırdı. Təsadüfi deyil ki, əsərlərinə karandaş və kömürdən istifadə edərək çoxlu illustrasiyalar çəkirdi.

L.Keroll riyazi, elmi savadına Papanın diqqətini çəkmişdi. Papa onu din xadimi kimi görmək istəyirdi. O, san rütbəsini keçmişdir. O, həm də fotoqrafiya ilə məşğul olmağı çox sevirdi. Həyatı monoton olduğuna görə rəng qatmaq üçün fotoaparatdan istifadə edirdi. Bu dövrdə incənət qadağan olunmuşdu. Keroll buna görə teatrdan, rəssamlıqdan uzaqda olmalıydı. Kilsə bunları şeytan əməli hesab edirdi. Amma fotoaparat qadağan olunmamışdı.

Müəllif İngiltərənin ən məşhur universitetində- Oksfordda təhsil almışdı. O həm riyaziyyat, həm də klassik dillər fakültəsinə imtahan vermişdi. L.Keroll universitetdə çətinliklə oxumuşdu. Amma sonradan mühazirə oxumaqla məşğul olmuşdu. O, mühazirə oxumaqla 26 il məşğul olmuşdur. Kerollun mühazirələri çox ciddi, monoton

olduğu üçün onu qeyri-adi insan kimi qəbul edirdilər. O, insanlarla ünsiyyətdə olmaqdan çəkinirdi. Düymələrini axıra kimi bağlayar, yayda da silindir də gəzərdi. Yəqin ki, insanlardan qaçması onun kəkələməsi ilə bağlıdır. Yazıçı alov buraxan fotoaparata işləmək üçün çox çalışmışdı. O, dövrünün məşhur şəxsiyyətlərinin fotosunu çəkmişdi. Levis Dantenin, Qobriella Rosettinin, Faradeyin və b-nin fotosunun müəllifi idi.

Kilsə 14 yaşından yuxarı qadınlarla da ünsiyyəti qadağan etmişdi. Ona görə də yazıçı, əsasən azyaşlılar arasında öz nağıllarını sərbəst şəkildə təqdim edə bilirdi. O, uşaqları riyazi paradoksal sualları ilə də əyləndirə bilirdi. Hansı saatlar zamanı daha dəqiq göstərir? İşləməyən saatlar, yoxsa geri qalan saatlar? Tədqiqatçılar onun 103 min məktubunun olduğunu göstərirdilər. Tənhalıqdan əziyyət çəkən yazıçı məktubları ünvansız yazırdı. O həm də çoxlu gündəliklər yazmışdı. L.Kerollun dövrümüzə gələn min məktubu doğranmış şəkildə olmuşdur. Onun məktubları haqqında vəsiyyət etmişdi ki, dünyasını dəyişəndən sonra məktubları oxunmadan yandırılınsın. Amma məktublar oxunur. Ailə üzvləri onun məktub və gündəliklərinin məhv etmələrinin əsas səbəbi onların ruhani ailəsi olması idi. Dində bunlar qadağan edilirdi. Məktublar qayçı ilə doğram-doğram edilirdi.

1855-ci ildə əsərlərinin bəzilərini “Tayms” qəzetinə göndərir, lakin onun əsərlərini orada qəbul etmirlər. Bundan sonra Çarlz fotoqrafiya ilə ciddi şəkildə məşğul olmağa çalışır. Bu o zaman üçün çox çətin sənət idi. Tezliklə Çarlz Doçson bu sahədə böyük nailiyyətlər qazanır. O, XIX əsrin ən yaxşı fotoqrafı kimi tanınmışdır. Bəzi şəkilləri XX əsrdə də tamaşaçılar üçün maraqlı olmuşdur. Bir gün o, parkda oynayan üç qızın şəklini çəkmişdi. Çarlzın Alisa ilə tanışlığı belə başlamışdır. Qızlardan birinin adı Alisa Liddell idi. 1977-ci ildə Sotbi auksionunda onun fotosu böyük bir məbləğə - 5 min funta satılmışdır. Bu qız, bildiyimiz kimi, “Alisa möcüzələr aləmində” adlı fantastik əsərin baş qəhrəmanına çevrilir.

XIX əsrin ikinci yarısında Qərbi Avropanın görkəmli ingilis yazıçısı, əsl adı Çarlz Lütvic Doçson olan Levis Keroll öz yaradıcılığında nağıl janrına da öz yaradıcılığında

önəm vermişdir. O, hər iki adla, əsasən bütün dünyada Luis Keroll adı ilə məşhurlaşmışdır. Levis Keroll Oksford şəhərində Krayst Çerç ruhani kollecinin dekanı, hətta bəzən ruhanilik etmiş, Oksford universitetinin professoru və 40 il müddətində riyaziyyat fənnini tədris etmişdir. O, istedadlı yazıçı kimi tanınmaqla yanaşı, riyaziyyatçı kimi də məşhurlaşmışdır. Levis Keroll dəyərli həm elmi, həm də bədii əsərlər yazmışdır. Xüsusilə Alisanın möcüzəli dünyası ilə bağlı yazdığı maraqlı macərələr, sehirlə əhvalatlar bütün dünyada məşhur olmuş, həm böyüklərin, həm kiçiklərin marağına səbəb olmuşdur. Bir çox oksfordlular Levis Keroll imzası ilə çıxış edən yazarın Çarlz Lütvic Doçson olduğuna inanmamışlar. Onun tanışları Kerollu çox cansıxıcı quru adam adlandırırdılar. Ona görə də Ç.L.Doçsonun belə əyləncəli əsərlər yazmağına şübhə ilə yanaşırdılar.

L.Kerollun həyatında uşaqlar hər şeydən və hamıdan önəmli idi. O, belə düşünürdü ki, böyüklər əsl hissiyyatdan məhrumdurlar. Fərqli bir xarakteri olan L.Keroll adamayovuşmaz və qaraqabaq idi. O, uşaqlarla birlikdə olarkən tamamilə dəyişir və gülürüz olurdu. Məktublarında Levis yazırdı ki, uşaqları necə sevməmək olar. Uşaqlar mənim həyatımın üçdən biridir. O, uşaqlarla səyahət edir, onları evinə dəvət edir, uydurduğu nağılları onlara danışaraq uşaqları əyləndirirdi, uşaqlar üçün maraqlı şəkillər çəkirdi. İyirmi dörd yaşlı yazıçı qeyd etmişdir ki, onun gördüyü uşaqların bir hissəsi xüsusiyyətləri ilə heyvanlara bənzəyirlər. Onların çox az hissəsi maraqlı əşyalarla maraqlanırlar. L.Keroll uşaqlara tez-tez məktublar da yazırdı. İngiltərənin məşhur şairlərindən olan U.H.Oden bildirir ki, yazıçının məktubları onun nağılları qədər maraqlıdır. Məktublarla Çarlz Lütvic Doçsonun dünyagörüşünü müəyyənləşdirmək daha asandır. Onun balaca dostlarına Edit Cebbə, Maqdelenə, Adaya, Hertrudaya göndərdiyi məktublar bədii xüsusiyyətləri ilə yanaşı, dərin hissiyyatı ilə əhəmiyyətlidir.

Yazıçı məktublarında tez-tez “üç qız-Liddellər”dən bəhs edir. Bu üç qız Krayst Çorç kollecinin rektorunun qızları idi: Lorina-Şarlotta, Alisa və Editdir. Alisanın o zaman on yaşları vardı. Levis Keroll 1862-ci ildə Hodstou çayında onlarla gəzərkən qızlara

maraqlı nağıllar “Möcüzələr aləmində Alisanın macərələri” əsərinin əsas hissəsini təşkil etmişdir. Dakvord onlarla gəzintidə olduğunu xatırlayaraq yazırdı ki, Alisa ilə biz qayıqda səyahət edərkən L.Keroll nağıllarını bədahətən danışdı. Bunu yazıçı özü də təsdiqləyirdi. Sonralar Alisa ondan xahiş etmişdi ki, bu nağılları qələmə alsın. Levis əvvəlcə razı olmasa da, sonralar Alisanın bu xahişini yerinə yetirməyə başladı. Bu haqda L.Keroll gündəliyində yazırdı ki, “Alisa üçün nağıl” yazmağa başlayıb, çalışır ki, Mövlud bayramında onu tamamlasın. Beləliklə, onun bu əsəri 1865-ci ildə Makmillanda çap olundu. Əsərdə nağıllar əsasən Alisanın gördüyü yuxular təşkil edir. Maraqlıdır ki, L.Keroll 1867-ci ildə Londonda başqa bir Alisa ilə də tanış olur, bu, Alisa Teodora Reyks idi. Sonra yazıçı bu əzərin davamını yazır və onu “Alisa güzgü arxasında” adlandırır.

Peşəkar riyaziyyatçı, həm də dilçi Keroll dini məhdudiyətlərdən uzaq azad bir dünya arzulayırdı. Dodgson riyaziyyat və məntiqə aid on kitab yazmışdır. O, məntiqdən istifadə edib sözlər və rəqəmlərlə sanki oyun hazırlamaq istəyirdi. Müəllif həqiqətən azad, utopik olan Möcüzələr ölkəsinə getməyi arzulayırdı. Kerollu müasirləri bəzən qəribəlikləri olan bir adam hesab ediblər.

Yazıçının həyatı axtarış, məğlubiyyət, məyusluqdan ibarət idi. O, gecə yuxusuzluqdan əziyyət çəksə də, həmişə nə iləsə məşğul olurdu. Çarlz Dodqson 26 il Evklid həndəsəsi, cəbr, riyaziyyatla məşğul olmuşdur. O, ehtimal nəzəriyyəsi, riyazi tapmacalarla çox maraqlanırdı. Məntiq elmində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Uşaqların qavrayacağı məntiq də yazmışdı, “Məntiq oyunu”

L.Keroll Rusiyaya diaqon kimi dəvət olunmuşdu. Bir sıra şəhərləri, muzeyləri gəzmişdi.

Onun mühazirələrinin birində tələbələrdən biri epileptik tutmaya məruz qalır, yazıçı tələbəsini xilas edə bilir. Bu hadisədən sonra Çarlz Dodqson tiblə çox maraqlanır. O, ayağı amputasiya olunan xəstələrin əməliyyatlarında iştirak edib. Çarlzın həkimliyə

olan marağı artırdı. Onun bu marağına görə 1930-cu ildə Müqəddəs Meri xəstaxanasında Luis Keroll adına uşaq şöbəsi açılmışdı.

Kraliça Viktoriya "Alisa möcüzələr ölkəsində", "Alisa Güzgü arxasında" nağıllarını oxumuş, onları çox bəyənmiş, digər əsərlərinin də gətirməsini tələb etmişdir. Amma həmin dövrdə Luis Kerollun başqa bədii əsəri yox idi. Onun məşhur əsərləri riyaziyyata həsr olunmuşdu. Məşhur kitabları: "Evklidin beşinci Kitabının Cəbri Analizi", "Cəbr Planimetriyasına dair Abstraktlar", "Müəyyənədicilər Nəzəriyyəsinə Elementar Bələdçi", "Evklid və onun Müasir rəqibləri", "Riyazi maraqlar", "Simvolik məntiq".

Ç.Dodqsonun riyazi məntiq sahəsində çoxlu kəşfləri vardı. O, məntiqi məsələlər üçün özünün qrafik texnikasını işləyib hazırlamışdı. Riyaziyyatçı və yazıçı sillogizmlər ardıcılığından istifadə edərək məntiqi problemləri həll olunması yollarını müəyyənləşdirir. "Alisa möcüzələr ölkəsində" kitabının ilk nəşrini L.Keroll bəyənərək məhv edir.

Onun yazı üslubu heç kimə bənzəmirdi. Qeyri-adi təxəyyülə aid yazıçı əsərlərində məntiqə də yer ayırmış, "paradoksal ədəbiyyatın" xüsusi janrını yaratmışdır. Nağıllardakı hadisələr heç də absurd deyil. Onların arxasında bir mesaj, məntiq var. Yazıçının nağıllarından başqa bədii əsərləri də vardır: "Smarkın ovu", "Silvi və Bruno", "Düyün hekayələri", "Gecəyarısı tapşırıqları", "Tısbəğanın Axillesə dedikləri", "Allen Braun və Karr" və s.

Müəllifin nağılları ədəbi nağıllara aiddir. Bu nağıllarda obrazların bəziləri qədim nağıllardan götürülmüşdür. L.Kerollun nağıllarının dərinliyində elmi bir qat da var idi. Bu da təsadüfi deyildi və onun riyaziyyatçı olması ilə izah oluna bilər. Məntiq alimləri, riyaziyyatçılar, fiziklər, filosoflar, həmçinin psixoloqlar onun nağıllarında maraqlı məlumatların olduğunu deyirlər.

“Möcüzələr aləmində Alisanın macəraları” povestində baş qəhrəman Alisa yeddi yaşlı viktorian qızıdır. O, viktorian qızların tipik surətidir : mehribandır, şəxsi fikirləri maraqlıdır. O həm Möcüzələr aləminə, həm də Güzgü arxasına səyahət edir. Alisa müxtəlif fantastik nağıl qəhrəmanları və varlıqları ilə qarşılaşır. Möcüzələr aləmində baş verənləri cəfəngiyyat da adlandırmaq olar. Çünki bu macəralar, qeyri-adilik fantastik aləmdə yaşayan balaca qızın yuxularında baş verir. Maraqlıdır ki, bütün bunları riyaziyyatla məşğul olan bir professor yazırdı.

Əsərdəki personajların çoxunun prototipi vardır. Göz yaşları dənizinə girən quşlardan Lorin Alisanın böyük bacısının - Lorinin prototipi idi. Bu tutuquşu daha yaşlı və ağıllı təsvir olunmuşdu. Alisanın kiçik bacısı kiçik Edit isə Edin qartal kimi təsvir edilmişdir. Qayıq səyahətinin beşinci üzvü Robin Goose- Duckworth's Robinson. Qara Kraliçanın Ledell qızlarının tanıdığı Miss Prickettdir.

L.Kerolun yazdığı nağıllar müxtəlif peşə sahiblərinin böyük marağına səbəb olmuşdur. Yazıcının yaradıcılığı həm psixanalitiklər, həm filosoflar və digər elm sahibləri üçün də maraq doğurmuşdur. Tədqiqatçılar nağıllarda ki, şeirlərin digər şairlərə məxsus olması fikrində idilər. Onlar qeyd edirlər ki, burada həm də parodiyalardan da istifadə olunmuşdur.

L.Keroll əsərlərinə absurd bir mənə daxil etmişdi. Əsərdəki qeyri-müəyyənlik, mənasızlıq bəzən mühüm bir məntiqiliklə də izah olunurdu.

L.Kerollun nağıllarını dilçilər də tədqiq edərək göstərmişdirlər ki, əsərdə o zaman üçün dilçiliyin inkişaf etməyən sahəsini- semiotikanın başlanğıcının olduğunu qeyd etmişlər. Semiotika- Dilçilikdə işarə sistemlərini öyrənən elmdir. Yunan mənşəlidir və mənası işarə, əlamətdir. Semiotika təbiət və cəmiyyətdəki simvollar, işarələr sistemini öyrənir.

XX əsrin kimyaçıları da bu nağıllar haqqında müəyyən fikir irəli sürmüşdülər : Güzgü südü içmək mümkün ola bilərmi? sualı ətrafında düşündülər.

Nağıllar haqqında tarixçilərin fikirləri də maraqlıdır. Onlar əsərdə yaşadıkları dövrün eybəcərliklərinin təsvir olunduğunu qeyd edirdilər. (bağda güllər yenidən rənglənməklə, Ağ və Qırmızı qızılgüllərin müharibəsinə toxunulmuşdur).

Müəllifin prototipi olan Dodo quşu özünü kəkələyərək Dodo Dogson kimi təqdim etdi. Nağıldakı surətlərin bəziləri məsəllərdən, tapmacalardan, xalq nağıllarından, uşaq mahnılarından götürülmüşdür. Çəşir pişiyi həmişə gülümsəyən kimi təsvir olunmuşdur. O həm də L.Kerollun həmyerlisi idi. Bu surət haqqında müxtəlif fikirlər var: Çəşirdə naməlum bir rəssam qapıların üzərinə həm gülən aslanlar və pişiklər çəkirmiş. Orada insanlar bu heyvanları tanımadıqları üçün onları pişiyə bənzədib, onları gülümsəyən pişiklər adlandıırıblar. Burada başqa bir atalar sözündən də istifadə edilib: “papaq kimi dəli”

Başqa bir deyim də vardır: “Mart dovşanı kimi dəli”. Bu, fevral ayından sonra, yeni martda dovşanlar üçün cütləşmə mövsümü olduğuna işarədir.

Nağılda məzəli zarafatlardan istifadə olunmuşdur ki, bunlar da L.Kerollun həyatı ilə bağlıdır. Bunları isə onu tanıyanlar anlayırdılar. Bu, onlar üçün sətiraltı anlam idi. Məsələn: Qoyun deyir ki, iki yumurta bir yumurtadan ucuzdur: Xristian kilsələrində tapşırılmışdı ki, bir yumurta yerinə 2-si verilir, çünki biri çox zaman xarab çıxır.

Əsərdə Mock Turtle obrazı ilə tısbağa şorbasının dadını təqlid edirlər. Burada tısbağa əti yerinə dana əti verilmişdir. Ona görə də "Alisa möcüzələr ölkəsində" nağılın illüstrasiyalarında tısbağa inək başı ilə təsvir olunurdu.

Papaqçının prototipi Oksfordda mebel satıcısı- Teofili Karterdir. Onu Məsih Kilsəsinin tələbələri və müəllimləri yaxşı tanıyırdılar.

Alisanın illüstrasiyalarının prototipi heç də Alisa Lidelli deyildi. L.Keroll digər balaca dostlarından biri olan Meri Hilton Badkokun çəkilməsini istəyirdi. Müəllif məktublarının birində qeyd edib ki, Tenniel Alisa illüstrasiyasında bir neçə qızın

obrazını cəmləşdirib. Lakin bu illüstrasiyalar Meri Hilton Badkokun fotosəklinə çox bənzəyir.

Luis Karollun yaratmış olduğu fantastik dünya real dünyadan tamamilə fərqlidir və bu dünya elə özü fantastik elementlərdən ilkinə nümunə ola bilər. Maraqlıdır ki, müəllif çox qəribə bir dünya təqdim etsə də, qəhrəmanımız baş verən qəribə hadisələrdən heç birinə qarşı narahatlıq hiss etmir.

Əsərdə təsvir olunan surətlər fantastik xüsusiyyətlərə malikdir: Onlar gördükləri heç bir şeyi bəyənmir, tez inciyib küsür, əsəbiləşirlər. Amma Alisa onların dilini tapır, onların xarakterinə uyğunlaşmağa çalışır, taleyin hökmü ilə barışır, həyatı olduğu kimi qəbul edir. Möcüzələr aləminin, Güzgüarxası aləmin də özünəməxsus qanunauyğunluqları, məntiqi olduğu göstərilir. Burada obrazlılıq öz funksiyasını itirir, paradoks məntiqi düşüncənin əsasını təşkil edir.

L.Keroll bu nağılları yuxu şəklində təqdim etdiyi üçün bəzi tədqiqatçılar onları psixoanaliz formasında araşdırmışlar. Bildiyimiz kimi psixoanaliz prinsipləri üzərində qurulmuş ədəbi tənqidin bir qolu psixoanalitik nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyə Ziqmund Freyd tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bəziləri bunu surrealizmin başlanğıcı hesab edirdilər. Bu nəzəriyyə şəxsiyyəti müəyyənləşdirmək və həqiqi özünü üzə çıxarmaqdır. Alisa personajı özünü identifikasiya anlayışından məhrumdur. Bunu biz tırtilla onun dialoqunda görə bilərik. Onun “Sən kimsən?” sualına Alisanın cavab tapa bilmir.

XX əsr ingilis ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri Virciniya Vulfun yazıçı haqqında qeydləri L.Kerollun ədəbi portretini tam şəkildə əks etdirir. O yazırdı ki, L.Keroll əsl professor olmaqla yanaşı, həm də xeyirxah, pak bir adam idi. Ona görə də onu uşaqlar da, böyüklər də çox sevmişdilər. Levis Keroll Alisa Möcüzələr Ölkəsində kitabında Virciniya Vulf onun haqqında fikirləri qeyd olunur: Ancaq bu şəffaf təmizlik arxasında qeyri-adi möhkəm kristal dayanır. Onun da altında uşaqlıq gizlənmişdir. Uşaqlıq onda, tamamilə, bütün dolğunluğu ilə qalmışdır... O, heç kimə müəssər olmayan bir şey etmişdir-uşaqlıq aləminə qayıda bilmişdir; onu elə təsvir

etmişdir ki, biz də uşaqlaşmışıq... Alisa kitablarıdır ki, onları oxuyanda biz də uşaq oluruq". [1, s.11]

O, qırx yaşında baş ağrısından, miqrendən əziyyət çəkirmiş. Həkimlərin ona verdiyi dərmanlar isə onda pis asılılıq yaratmışdı. Levis Keroll Londonda olduğu vaxtlarda dostları ilə teatrlara getməyi çox sevirdi.

Alisanın Möcüzələr ölkəsindəki macərələrinin davamı kimi yazılan və 1871-ci ildə nəşr olunan "Alisa güzgü arxasında" əsərində baş qəhrəman Alisanın protipi uzaq qohumu Alisa Reyksdir. O, güzgüdən keçərək, başqa bir qeyri-real dünyaya keçir. Bu əsər də uzun müddət oxucuların sevimli nağılları sırasına daxildir. "Alisa güzgü arxasında" uşaqlar üçün nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, onu həm böyüklər, həm də kiçiklər maraqla oxuyurlar. Bu əsər də kiçiklər üçün əyləncəli olduğu qədər, böyüklər üçün düşündürücüdür. Sanki yazıçı söz oyunu yaradır, fikirlərini gizlətməyə çalışır. Bəzi nümunələr əsərdə fəlsəfi məqamları göstərir, bunlar oxucunun düşüncəsinə təsir edir.

"Alisa güzgü arxasında" əsəri 12 fəsildən ibarətdir. Şüşə ev adlanan birinci fəsildə Alisanın qonaq otağında Kitti adlanan nadinc qara pişiyi ilə oynayır və ana pişik olan Dina Snowdrop adlanan ağ pişiyi təmizləyir. Soyuq noyabr aylarının birində pişikləri ilə oynayan baş obraz Kittini onun ipini oynadaraq, açdığına görə danlayır. Alisa onun üç günahını sadalayır: birinci günahı Dina səhər onun üzünü yuyarkən ona imkan verməməsi, ikincisi ağ pişiyi olan Snowdropa bir nəlbəki süd qoymağına baxmayaraq, quyruqla ona mane olmağı, sonuncusu isə ipi açmasıdır. Onun hələ cəzalandırmaması və cəzasını çərşənbə gününə saxlayır. Ondən Qırmızı Kraliçanı təqlid etməsini, əllərini üst-üstə qoyarsa ona bənzədiyini qeyd edir. Alisa pişik ilə cavab verəcəkmış kimi danışır. Sonra isə onu şkafın üzərindəki güzgüdən o biri dünyaya göndərməklə hədələyir və o biri tərəfdə dünyanın necə olduğunu düşünür və ayağa qalxaraq güzgünün qabağına keçir. Alternativ dünyaya keçəcəyini düşünür və belə də olur.

Ümumiyyətlə güzgülər haqqında əfsanələr mövcuddur: Bəzi xalqlarda belə bir inanc var ki, (Zairdə) güzgü insanlardakı şər qüvvəli, xəstəliyi özünə çəkir. Çinlilərin inancına görə, güzgü ailəni bəd nəzərdən qoruyur. Qədim insanlar düşünürdülər ki, insanlar dünyasını dəyişərkən onların ruhu güzgüdə qalır. Onun üçündə ailədə kimsə dünyasını dəyişsə, güzgülərin üzərini örtürdülər. Müasir dövrümüzdə də bu adət özünü qoruyub saxlayıb.

Güzdən keçərək başqa bir otağa gəlir. O, ocağın üstündə balaca canlı şahmat fiqurları görür, amma onlar isə Alisanı görə bilmir. Onlar o qədər kiçik ölçüdə idi ki, onları eşitmək və nə etdiklərini bilmək üçün onlara tərəf əyildi. Bu fiqurlardan başqa Ağ Kraliçanın körpə qızı olan Liliyə qışkırdığını görərək ona kömək etmək məqsədi ilə onu tutaraq əlləri ilə göyə qaldırır və stolun üzərinə qoyur. Ağ kraliça ocağın yanında olduqlarına görə düşünür ki, onun orda olmasının səbəbi vulkandır. Alisa Kralın üst-başını təmizləyərək, onun da yerini dəyişir. Bu hal onları şoka salır. Yanındakı kitabın oxunan bir hissəsini taparaq oxumaq istəsə də oxuya, dilini başa düşə bilmir. Sonra bir yolunu taparaq, vəziyyəti başa düşür ki, o, güzgülü otaqdadır və kitabı güzgyə tutaraq "Barmaqlot" adlanan şeiri oxuyur. Gözəl oxuduğunu düşünən Alisa bu şeirin nə ilə bağlı olduğunu anlamır. Hər şeyi görə bilmək üçün kifayət qədər vaxtı olmadığını bilərək, bağa gedir.

L.Keroll təzadlar yaratmaq ilə məşhur idi. Buna görə də "Alisa güzgü arxasında" əsəri qış fəslinin, "Alisa möcüzələr ölkəsində" əsəri isə isti May ayının təsviri ilə başlayır. Alisa pişiyi Kitti ilə danışarkən ertəsi günün bayram olacağını vurğulayır. Noyabr ayının 5-i Guy Fawkes gecəsidir. Bu gün kilsədə tonqal ilə qeyd olunur. Bu kilsə yazıçının yaşadığı, oxuduğu və yazdığı yerdir.

Digər pişiyi olan Snowdrop real həyatdan götürülmüşdür. Yazıçının Corc Makdonald adlı dostunun qızı Məryəmin eyni adlı bir pişiyi var idi. L.Kerollun dostunun onun əsərlərinin yazmasında bir motivasiya mənbəyi olmuşdu və nəticədə müəllif bu pişiyin adını çəkərək, onu xatırlamış, bir növ ona bu üsulla təşəkkür etmişdi.

L.Kerollun həyatında inversiya əvəz olunmaz idi. “Alisa güzgü arxasında” əsərində “Barmaqlot” adlanan şeiri sırf bunun göstəricisidir. O, bəzi məktubları güzgü effekti ilə, sözlərdəki hərfləri sondan əvvələ yazmışdır. Bəzi anlaşıqlı olmayan şəkilləri isə tərsinə çevirdikdə başqa bir şəkil alınır. L.Kerollun inversiyaya asılılığı belə izah olunurdu ki, yazıçı solaxay idi, sağ əllə yazması üçün məcbur edilirdi, nəticədə o, intiqam almaq üçün, başa düşülməmək üçün hər şeyi tərsinə yazır və çəkirdi.

Müəllif öz əsərlərində məşhur şairlərin şeirlərindən istifadə etmişdir. Buna nümunə olaraq heç də təsadüfi olmayan “Barmaqlot” şeiri XIX-cu əsrin sonu ingilis ədəbiyyatında məktəblilər arasında məşhur idi. L.Keroll əvvəl bütün şeiri güzgü effekti ilə yazmaq istəsə də, sonradan yalnız birinci misranı bu formada yazdığını görə bilərik. 23 yaşında öz dostlarını əyləndirmək üçün yazmış olduğu anlaşılmaz şeir əsl versiyasından bir qədər fərqlənir. Əsl versiyası Humpy Dumpyə məxsusdur. Bu uşaq ədəbiyyatında yaradılmış və antropomorfik yumurta şəklində təsvir olunan bir obrazdır. Obraza bir sıra müəlliflərin yaradıcılığında rast gəlinmişdir. 1870-ci ildə Tomas Eliot, daha sonra isə L.Keroll “Alisa güzgü arxasında” əsərində bu personaja müraciət etmişdir.

İkinci fəsil “Çiçəkləri Danışan Bağça” adlanır. Otağı tərk edib getmək istəsə də yenidən onun istiqaməti evə olur. Sonra isə gözəl bir bağa daxil olur. Alisa danışan güllərlə rastlaşır və bu güllər çox kobuddurlar, Alisanın da gül olduğunu düşünür və onun baxışlarını, savadsızlığını bir növ tənqid edirdilər. Güllər bağda başqa bir nəfərin olduğuna şübhəlidirlər. Bu anda bahar baxçasında Qırmızı Kraliça ilə qarşılaşır, güllər onun əleyhinə fikirlər söyləsələr də, amma Alisa onu tanımaq üçün həyəcanlıdır və bu tanışlıq onun üçün maraqlıdır. Ona tərəf getmək istəsə də yenidən yolu evdən keçir və əks istiqamətdə qayıdaraq Qırmızı Kraliça ilə görüşür. Qırmızı Kraliça onların söhbəti zamanı ona “Əlahəzrət” kimi səslənməsini tələb edir. Alisa o təpəyə çatmaq istədiyini, Kraliça isə onun təpə deyil də, vadi olduğunu bildirir. Bu absurd görünür və onlar bir qədər anlaşılmazlıq yaşayırlar. Sonra onu bildirir ki, bütün kənd şahmat taxtası kimi

düzəlmişdir. Alisa da bu oyunun bir parçasıdır. Piyada olaraq başlayıb və 8-ci xanaya çata bilərsə Alisa kraliçaya çevriləcək. Kraliçanın qaçdığını görür, ona izah edir ki, əgər bir yerdə qalmaq istəyirsə yavaşmaq olmaz, gərək qaçasan. Qırmızı Kraliça bu fantastik dünyanın bir qədər özəlliklərini, kimlərlə görüşəcəyi, bir sıra oyundakı qaydaları danışmağa çalışır və Alisanın öz kimliyini həmişə xatırlaması olduğunu qeyd edərək yoxa çıxır. Qırmızı Kraliça uydurma bir obrazdır. İkinci fəsildə güllərin söhbəti Tennisonun “Maud” şeirindən götürülmüşdür. L.Keroll Tennisonun şeirlərinin vurğunu olmuş və onunla görüşməyi arzulamışdı. Əsərdə Lidell bacılarının qalan ikisini təsvir etmək üçün Qızılgül və Bənövşə güllərinə istinad edilmişdir. Bəzi fərziyyələrə görə Qırmızı Kraliça Lidell bacılarının müdirəsi xanım Priketdir və onun evi aynalı otaq kimidir. Uilyam Ceyms, Corc Eliot və bir sıra müəlliflər, filosoflar yaradıcılıqlarında şahmatdan istifadə etmişlər. H.G.Wellsin “Sönməyən Od” əsəri şahmat oynayan şeytan və Tanrının söhbətindən bəhs edir.

Üçüncü fəsil “Güzgüarxası Həşəratlar” adlanır. Dərədən tullanan Alisa gələcəkdə olacaqlardan bixəbər idi. Macəralar onun üçün başlamış olur. Heyvanlarla dolu bir vaqona rast gəlir. O, piyada kimi birinci 2 xananı bir yerdə keçməyə qərar verir. Ona kəpənəklər, milçək və böcəklər mane olur. Alisa elə bir meşəyə rast gəlir ki, orada heç nəyin adı yoxdur, o hətta öz adını da unudur. Sonra adının “L” ilə başladığını düşünür. Buna səbəb isə oyunda Ağ Kraliçanın qızı Lilini əvəz etmişdir. Meşədən çıxanda yenidən adını xatırladığını görərək sevinir. O, Ağ Kraliça ilə tanış olur. Alisa onunla dərədən keçərək beşinci xanaya keçir. Qırmızı Kraliçanın xaotik həmkarı olan Ağ Kraliça əks xarakterə malikdir.

Dördüncü fəsil olan “Trulyalya və Tralyayla”-da Alisa kökəkizlərlə, Trulyalya və Tralyayla ilə rastlaşır. Onların şeirini dinləyir. Riyaziyyatçıların fərziyyələrinə görə bu əkizlər bir-birinin güzgü effekti olan enantiomorflardır. Rast gəldikləri dülgər və morj şeirlərini səsləndirən sonra Alisa və əkizlər onlardan hansının daha pis olması dilemma yaradır. Metafizik problemlərdən biri isə Trulyalya və Tralyaylanın Alisaya onun real

olmadığını, onun yalnız Qırmızı Kraliçanın yuxusunun bir parçası olduğunu qeyd edirlər.

“Su və Toxuma” adlanan beşinci hissədə Alisa Ağ Kraliçanın şalını tutur. O da Qırmızı Kraliça kimi əsəbi bir obrazdır. Kraliçanın geyim tərzini bəyənmiş və Alisanı işə götürməyə çalışır və maaş mövzusunda danışıqlar aparırlar. Sarğı geyinən bu obraz bruşonu geyinərkən onu incitməsin deyə nə qədər çalışsa da, onu sancır. Özünü tənha hiss etdiyindən kədərlənir. Kraliça onu sakitləşdirməyə çalışaraq qeyri-adi şeylər düşünməli olduğunu deyir. Daha sonra çaydan birlikdə keçirlər. Gözünü bir qaranlıq mağazada qoyun ilə birlikdə açır. Qoyun onu bir şeylər almağa məcbur etsə də, ətrafa baxmaq üçün vaxt istəyir. Hər açdığı şaf boş çıxır. Ondən avar çəkib-çəkməməsini soruşur. Alisa isə ancaq suda yaxşı bacardığını qeyd edir və özünü qoyunlarla bir qayıqda tapır. Daha sonra mağazaya geri dönürlər. Qoyunlar ondan dəqiq nə istədiyini soruşanda yumurta istəyir. Ona birbaşa vermirlər, şkafa qoyurlar. Bu anda o, insanın əlinə hər şeyi bir başa vermək düzgün olmadığını fikirləşir. Yaxın gəlmək istədiyi hər şey ağaca çevrilir.

Kraliça geriye doğru yaşayış tərzinin yaxşı olduğuna inanırdı. Bu Jan Qordunun Viktoriya dövrünün və öz uşaqlığı barəsində fərziyyələri ilə bağlı idi. Bu dövr uşaqlar üçün bir az ağır idi. Böyülərin əməl etdikləri bir sıra qanun-qaydalar artıq uşaqlar üçün də keçərlidir. Uşaqları qoruyan qaydalar da var idi. Qordonun fikrinə əsasən bu dövrdə yetkinlər ilə uşaqlar arasındakı fərq çox da hiss olunmur. Bunu bu əsərdəki yetkin personajların danışıqlarından hiss etmək olar. Alisa isə onlardan fərqli olaraq məntiqli cavab verməklə, ağıllı qərarlar verməklə yüklüdür.

Yazıçı Alisanın vasitəsilə bir növ öz dövrünün uşaqların həyatının çətinliyini göstərmək istəyirdi. Bir növ Piter Pendəki J.M.Barri kimi, o dövrün uşaqlarının sürətlə böyüməsini və yetkin kimi davranmağa məcbur edilməsi problemini irəli çəkmişdir. Bu oyunda heç bir dəstəyi olmadığını görə qərarlarını özü verməyə çalışır, sanki yetkin kimi davranır və əks halda 8-ci xanaya çata bilməyəcək.

Daha sonra “Şaltay-Boltay” adlanan altıncı fəsildə almış olduğu yumurta böyüməyə başlayır. Bu personaj Humpy Dumpty-dir. Onun yumurtaya bənzədilməsi xoşuna gəlmir və öz-özünə şeir deyir. Humpy Dumpty divarda təhlükəli şəkildə oturması Alisanı narahat edir, ona xəbərdarlıq edir. O, isə vecinə almır, narahat olunması bir şey olmadığını deyir. Alisa ondan mızıldanmağı kəsməsini tələb edərək bu şeiri hardan bildiyini soruşur.

Alisadan adının mənasını soruşur, adının mənası olmadığını öyrənən Humpy Dumpty onu tənqid edir və gülür. Alisa onun kəmərinə xoşladığını deyərək söhbəti dəyişdirməyə çalışır. Onun taxmış olduğu qalstuk bəyənməyən Alisa bunun Ağ Kral və Kraliça tərəfindən bağışlandığını öyrənir.

“Barmaqлот” şeirini başa düşməyən Alisa ondan tərcümə eləməsinə xahiş etsə də, o, sözlərə absurd təriflər verərək izah etməyə çalışır. Alisa artıq heç bir şeir dinləməmək üçün israr etsə də, Humpy Dumpty-nin ona yazmış olduğu şeiri dinləməyə yox deyə bilməzdi. O, şeiri kobud şəkildə bitirərək vidalaşmaq istəyir bu anda bir hadisə baş verir. Meşədə gurultu qopur.

L.Kerollun bu hissədə “qürurlu” sözündən çox istifadə etməsinin səbəbi Humpy Dumpty-nin yıxılmazdan əvvəl qürurlu oturuşunu, cavabını xatırlatmasıdır.

Yeddinci hissə “Şir və Təkbuynuz” adlanır. Meşədə gurultunun səbəbi Ağ Kral tərəfindən göndərilən çoxlu əsgər və atlar imiş. Ağ Kraliça öz elçisini gözlədiyini qeyd etdikdən sonra yolda qəribə hərəkətlər edən bir nəfərin olduğunu görürlər. Bu qəribin hərəkətlərindən dolayı onu “Anqlo-Sakson” ilə bağlayırlar. Onlara yaxınlaşan qəribə qarşı “H” hərfini çox istifadə edirlər çünki onun adının birinci hərfi h-dır.

Sonra o. şirlə təkbuynuzun döyüşünü izləyir. İnsanlar tort və yemək gətirir. Onları şəhərdən çıxarmaq cəhdi mənasız idi. Şir və təkbuynuzlu tac uğrunda mübarizə apardığından şəhəri tərk edə bilmirlər. Böyük ehtimal ki, bu Ağ Kralın işidir.

Üçü birlikdə şəhərdə nələr baş verdiyini görmək üçün gedirlər. Digər adı “H” hərfi ilə başlayan qərib ilə rastlaşırlar. Ağ Kraliçanın sürətlə qaçdığını gören Alisa onun yəqin ki, düşməndən qaçdığını öyrənir. Köməyə gəlməməsinin səbəbi isə onun çox sürətli olmasıdır. Təkbuynuz şirlə olan döyüşün birinci mərhələsində qalib gəlmişdir. O, Alisanı görəndə indiyə kimi gördüyü heç bir varlığa bənzətmədiyindən onu canavar adlandırır. Yanındakı isə uşaq olduğunu dedikdən sonra onun sözlərinə inanır. Onlara gətirilən gavalı tortunu birlikdə yesələr də, şirlə təkbuynuz arasında davamlı mübahisə gedir. Kəskin qəfil nağara səsi sakitçiliyə səbəb olur və Alisa qorxaraq daha bir çaydan tullanır.

Buradakı elçilərin “Alisa Möcüzələr Diyarındakı” bəzi personajlarla oxşarlığı vardır. Bu personajlar Mart Dovşanı və Dəli Papaqçıdır. Bunu kitabdakı illüstrasiyalardan da görmək olar. Lakin Alisa onları digər kitabda tanıdığı kimi tanımır.

L.Keroll burada dilin özbaşınalığı məsələsini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Yolda heç kimi görmədiyini söyləyən Alisa Kral tərəfindən gözlənilməz cavab alır. Yaxşı görmə qabiliyyəti olanlar yolda kimisə görə bilər deyər Kral cavab verir.

Yazıçı oxucuların dil anlayışı ilə oynayır. Çünki əsərdə demək olar heç bir obraz düzgün danışa və sözlərdən düzgün, yerində istifadə edə bilmir. Bu isə onları iki dəfə düşünməyə məcbur edir. Şir və təkbuynuzlu heyvanların rəqabəti uşaq ədəbiyyatından götürülmüş bir hissədir. Ümumiyyətlə, yazıçı öz əsərlərinə uşaq mahnılarını daxil etməkdən zövq alır. Humpy Dumpty da buna nümunə ola bilər.

“Bu mənim şəxsi ixtiramdır” adlanan 8-ci hissədə Alisa yenidən tək qalır. Ağ Cəngavər onu həbs edir, Alisa heç bir günah işləmədiyinin, özünün məhbus olmadığını desə də onu heç kim dinləmir. Digər şər qüvvəni təmsil edən və Alisaya öz yolunda mane olmağa çalışan Qırmızı Cəngavər gələrək onun ilə Alisa üstündə mənasız mübahisə gedir və bu heç bir məsələnin həll yolu deyildi. Ağ Cəngavər qalib gəlsə də, Alisa şahzadə olmaq istədiyini qeyd edir. Bunda heç bir problem görməyən Ağ Cəngavər

çaydan keçərək digər xanaya sağ-salamat getməsinə kömək edir. Onlar at ilə yol gedərkən Alisa ixtiraları haqqında danışmağa başlayır. Cəngavər ondan mahnı oxumasını xahiş etsə də, Alisa bunu istəmir. Sonra isə özü mahnı oxuyur. Səyahətlərini başa vururlar və bundan sonra Alisa son dərəcədə 8-ci xanaya keçərək şahzadə olur. Ağ Cəngavər Alisaya köməklik göstərir, baxmayaraq ki, sonrakı yol çox önəmli bir mərhələ idi. Sonuncu xanaya keçməsinə kədərlənsə də ona hər köməkliliyi göstərir. Bəzi alimlərə görə bu personaj sırf müəllifin karikaturasıdır.

9-cu fəsil “Kraliça Alisa” kimi adlanır. Alisa lazım olan hədəflədiyi yerə çatır. Sonra isə şahzadə olduğunu görür. Heçnəyi anlamayan Alisa nəyin baş verdiyini heç cür anlaya bilmir. Ətrafında kimin olduğunu və nə olduğunu dərk etməyə çətinlik çəkir. Bu səbəbdən isə nə düşünəcəyi və nəyi sorğulamağı barədə anlamır. Ətrafındakılar, yəni Ağ Kraliça və Qırmızı Kraliça isə ona pislik etmək onun malik olduğu tacı və ya şahzadəliyi əlindən almaq istəyindədirlər. Bu isə xeyir və şər yaxşı ilə pisin mübarizəsi kimi səciyyələndirilə bilər. Gözünü açanda onların arasında oturduğunu görür və yazıçı burada insanlara bəzən bizim nə uğrunda mücadilə apardığımızı bilmədiyimizi göstərir və necə suallar verib nə cavablar alacağımızı anlamırıq. Ağ Kraliça və Qırmızı Kraliça yorğun olduqlarını qeyd edərək, Alisanın qucağında yuxuya gedirlər, onları durquzmaq cəhdi boşa çıxır. Sonra o, qarşısında adı yazılan ziyarətçilərinə və qulluqçularına zəngi olan qapı görür, qulluqçularına zəng etmək qərarına gəlir.

10-cu fəsil “Çevrilmə”, 11-ci fəsil “Oyanma”, 12-ci fəsil “Bu kimin yuxusu idi?” kimi adlanır. Alisa Qırmızı Kraliçanı götürür və onu pişik balasına çevirəcəyini deyir. Qırmızı Kraliça şəklini və ölçüsünü dəyişməyə başlayır. Alisa balaca və kökəlmiş, gözləri böyüyüb yaşıllaşan kraliçanı silkələyir. Məlum olub ki, kraliça əslində Kittidir. Alisa qara pişiyi əlində saxladığını aşkar edir. O, masanın üstündən Qırmızı Kraliçanı götürür və Kittiyə Qırmızı Kraliça olduğunu etiraf etməyə çalışır, lakin Kitty deyəsən şahmat fiquruna baxmaq istəmir. O, hələ də Dina üzərində təmizlik işləri aparan Snowdropa baxır və o nəticəyə gəlir ki, Ağ Kraliça bu səbəbdən yuxusunda çox dağınıq

olub. O, Dinanın Humpty Dumpty olduğuna inanır. Alisa nəhayət kimin uzun müddət yuxu gördüyü ilə maraqlanır. O, xəyal edənin o ola biləcəyinə inanır. Bu həm də Qırmızı Kral ola bilərdi, çünki o, onun xəyalının bir hissəsi olduğuna əmin idi. o rəvayətçi oxucudan kimin yuxuda olduğunu düşündüklərini soruşmaqla yekunlaşdırır və sualı yaylar, yuxular və möcüzələr diyarı haqqında şeirlə davam etdirir.

Əsərin sonunda məlum olur ki, bütün bunlar bir yuxu imiş. Əsər belə bir sualla bitir: “Həyat xəyaldan başqa nədir?”. Əsərdə meydanlar üçün sahələri olan şahmat oyunu təsvir olunur. Qəhrəmanlar şahmatın hissəsi kimi təqdim olunur. Alisa isə piyada olur.

Bu fantastik aləmdə dərələr, axınlar var. Hər dəfə çayı keçmək bir xananı adlamağa uyğun gəlir. Çayı keçərkən müxtəlif maneələrlə qarşılaşırdı. Əsərdə müxtəlif şeirlərdən də istifadə olunmuşdur.

Yazıçının həyatında şahmat mühüm yer tutur. Yazıçının çəkdiyi şəkillər içərisində şahmat şəkilləri də vardır. O həm də İngiltərənin şahmatı ilə bağlı məsələlərlə maraqlanırdı, özü yaxşı şahmat oynayır, uşaqları da öyrədirdi. L.Keroll “Alisa güzgü arxasında” əsərində şahmatdan ibarət bir fantastik aləm yaradır.

Müəllif və əsərləri ilə bağlı maraqlı faktlar:

Oksfordda professor olmaq üçün mütləq idi ki, kahinlik rütbəsi qazanılsın. Ç.Dodgson da buna görə diaqon olmuşdu.

Qərbi Avropa ölkələrində L.Kerollun əsərlərindən istifadəsinə görə üçüncü yeri tutur. Birinci yeri İncil, ikinci yeri Şekspirin əsərləri tutur.

Tədqiqatçılar L.Kerollun necə bir insan olduğunu dəqiq deyə bilmirlər. Tələbələri onu ən darıxdırıcı müəllim kimi tanıyırdılar. Amma dostları bunu təsdiqləmirdilər, onu məşhur xanımların dostu kimi qeyd edirdilər. Qohumları bu cəhətini göstərmirdilər.

Əsl Alisa Liddeli Alise's Adventures Underground-un ilk əl yazmasını 15400 funta satmışdı. Ona görə ki, ev üçün məbləğ yox idi.

L.Keroll təsadüfən nəşir Alexander Memilanla görüşür. Bundan sonra o, “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərini nəşr etmək qərarına gəldi. Müəllif əsəri üçün illüstrator Con Tennieli tapdı.

L.Keroll əsərin üz qabığının saf və canlı qırmızı rəngdə olmasını uşaqların diqqətini cəlb edəcəyi üçün seçdi. Bu rəng Keroll əsərləri üçün, Alisa üçün standart oldu. “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərinin ilk nüsxəsinin sayı 2000 idi. İllüstrator Tenniel çapın keyfiyyətini bəyənmədiyi üçün bu nüsxələri məhv etdi. Əsər yenidən çap olunanda L.Keroll bütün xərci öz boynuna götürmüşdü. “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərinin ilk nəşrinin nüsxəsi minlərlə funt-sterlinqdir. Əsər rus dilinə “Sonya Diva krallığında” adı ilə çap olunub.

Bu nağıl əsasında 40-a yaxın film çəkilib. İlk dəfə 1903-cü ildə səhnəyə qoyuldu. 1951-ci ildə əsər əsasında Disney cizgi filmlər çəkmiş, 10 il müddətində bunu inkişaf etdirmişdir.

Son “Alisa Möcüzələr diyarında” filmi 2010-cu ildə çəkilmiş, müasir kompyuterdən istifadə olunaraq əsərdə kimi Möcüzələr ölkəsi yaradılmışdır.

Romanın əsas personajı olan Alisanın çəsqinliyinə səbəb olan, hətta öz şəxsiyyətinə şübhə etməsinə gətirib çıxaran canlılarla rastlaşması romanın fantastik quruluşunun göstəricilərindəndir. Reallığa uyğun olmayan personajlarla danışıqlar, Alisanın görünüşündə fiziki cəhətdən dəyişiklərin olması da Karollun fantastik dünyasının bir digər nümunəsidir. Ümumiyyətlə, deyə bilərik ki, Luis Karollun “Alisa Möcüzələr diyarında” romanı ilk andan son sətirlərinədək oxucunu müəllifin fantastik burulğanının içinə qərq edir.

Bu əsər və onun davamı olan “Alisa güzgü arxasında” heyvanlar insan xüsusiyyətlərinə malik olub və insan dilindən istifadə etdikləri üçün 1931-ci ildə Çində qadağan olunmuşdu.

Əsər ilk əvvəl “Alisin yeraltı sərgüzəştləri”, nəşr olunduqdan sonra L.Keroll Alisanın Elflandda zamanı adlandırmağına qərar versə də sonda “Alisa Möcüzələr diyarında” adlandırıldı.

Müəllifin “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərindəki Çəşir pişiyinin oturduğu ağacı real həyatda Oksfordda, Krist Kilsəsi Kollecinə və Alisanın evinin arxasında yerləşən bağda heykəli qoyulmuşdur.

Nadir xəstəliklərdən olan nevroloji xəstəlik Luis Kerollun bəzi əşyaları, obyektləri ölçüsündən böyük, kiçik və hallüsinasiya görməsinə səbəb olmuşdu. Bu xəstəlik 1955-ci ildə ingilis psixiatri Conn Todd tərəfindən aşkar olunmuş və “Alisa Möcüzələr diyarında” əsərində əsas baş obraz bu kimi hallar yaşadığından bu xəstəlik “Alisa sindromu” və ya “Todd sindromu” adlanır.

Luis Kerollun da bir çox yazıçılar kimi gecə yarısı ağına gələn mükəmməl fikirləri unutması onu buna bir həll yolu tapmağa vadar etmiş və qaranlıqda yazmağın bir yolunu tapmış, 1891-ci ildə niktografı kəşf etmişdi. On altı kvadrat deşikdən ibarət olan bu alət gecə lampası olmadan insanın yazı yazması üçün bələdçi rolunu oynayır. Yazıçı bunun daha çox görmə qabiliyyətindən məhrum olan insanlar üçün daha faydalı olacağını düşünürdü.

Vladimir Nabokov bu əsəri rus dilinə tərcümə etmiş və Luis Kerollun şəkillərindən yazıçının real həyatında gənc qızlar ilə münasibətindən şübhələnmişdir. Öz “Lolita” əsərində gənc qız ilə münasibəti olan Humbert kimi yazıçıya “Luis Keroll Keroll” kimi səslənmişdir.

Gözəl fotosəkillər çəkən, maraqlı əsərlər yazan L.Keroll 1898-ci ildə vəfat etmişdir. Kerollun məzarı Surrey qraflığında, Hilfordda öz bacısı və qardaşlarının yanında dəfn olunmuşdur. Məzarı üzərində sadə, ağ rəngdə xaç var.

2.2 "Alisa Möcüzələr diyarında" əsərinin ideya – bədii məzmunu.

Elmi-fantastik ədəbiyyat müxtəlif sahələri əhatə edir, buna görə də bir alt-janrlara bölünür: utopiya, antiutopiya, xronofantastika (zamanda edilən səyahətlərdən bəhs edilir-H.Uells “Zaman maşını”), alternativ-tarixi fantastika (keçmişdə bir hadisənin bugünə olan təsiri). Alternativ-tarixi fantastikanın da yaradıcısı H.Uells-dir. Apokaliptik və postapokaliptik fantastika (ekoloji fəlakətlər, pandemiyalar, planetlər və qalaktikada baş verən toqquşmalar) alt-janra aiddir. M.Şellinin “Son insan” əsəri bu janrın ilk

nümunəsi hesab olunur. Kosmik opera (elmi-fantastik xüsusiyyətlərə malikdir), kibberpank (texnologiyaların, kompyuterin təkamül prosesi əsas mövzu kimi nəzərdən keçirilir), nanopank (genlərin dəyişdirilməsi ilə bağlı problemlərdən bəhs olunur).

Utopiya janrı elmi-antastik ədəbiyyata aiddir, burada gələcəkdə ideal bir cəmiyyətin bədii təsviri verilir. İnsanlar panteist təsəvvürlərindən istifadə edərək bütün dinlərdə “o biri dünya”, “cənnət” adlandırılan bir aləmin müxtəlif formalarını yaratmışlar.

E.ə. VIII-VII əsrlərdə yunan şairi Hesiod utopik bir aləmi “zəhmət və günlər” poemasında təsvir etmişdir. Platon bu əsərin təsvirlərini “Dövlət” əsərində inkişaf etdirmişdir. Utopik fikirlərə F.Rablenin “Qarqantua və Pantaquiel”, T.Kampanellanın “Günəş dövləti”, T.Morun “Utopiya”, F.Bekonun “Yeni Atlantida” əsərlərində də rast gəlinir. Qeyd olunan əsərlərdə arzu olunan ideya ilə bağlı maraqları bədii mülahizələrə yer verilmişdir. XX əsr ədəbiyyatında da bəzi müəlliflərin yaradıcılıqlarında utopik düşüncələr müşahidə olunur. Samuel Batlerin 1901-ci ildə yazdığı “Ervona qayıdış”, Aleksandr Boqdanovun “Qırmızı ulduz”, Oldos Hakslinin “Ada” romanlarında da ideal dünya təsvirləri verilmişdir. Bəzən belə əsərlərdə eyni hadisələrin təsvirinə rast gəlinir. Belə əsərlərdə göstərilən ideallaşdırılmış aləmin özü qeyri-adi xüsusiyyətlərə malikdir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri utopiya janrını iki yerə bölürlər: 1. texnokraik utopiya. Burada sosial problemlər texnikanın yenilikləri ilə həll olunur; 2. sosial utopiya. Burada cəmiyyətin fərdləri dəyişdirilir, yeni sosium yaradılır.

Utopiya janrında həm də mövcud cəmiyyət tənqid olunur. Utopistlər, adətən, mövcud siyasi-iqtisadi quruluşu inkar edir, təbəqələşmənin əksinə çıxır, güc və imkanların varlılardan alınıb ziyalılara verilməsi fikrini irəli sürürdülər. Utopik cəmiyyətdə azadlıq, bərabərlik prinsipləri əsas hesab olunur.

Distopiya anlayışı yunan dilində hərfi tərcümədə “gözəl olmayan” anlamına gəlir. Odur ki, antiutopiya dedikdə, zorakılığa əsaslanan totalitar cəmiyyət nəzərdə tutulur.

M.Keyt Bukerin göstərir ki, utopik düşüncə tərzinin antiutopiyaya çevrilməsində mühüm vasitə elmdir. Distopiya janrında əsas cəhət müasir günümüzdə mövcud reallıqlara yeni yanaşma prinsipini bildirmir.

Antiutopiya utopiyanın əksi və davamı kimi meydana gəlmişdi. Utopiyada real aləmlə ideal cəmiyyət, dünya əkslik təşkil edir. Antiutopiyada təsvir olunan fantastik dünya real aləmin içərisində mövcud olur. Utopiya müəyyən qədər qapalı ideal çərçivə içərisində mümkün olur. Antiutopiya isə qapalı olmayan sərhədləri çox geniş bir dünyadır. Bu janrdan istifadə edən yazıçılar, əsasən utopiya janrından imtina edənlərdir. Utopiya janrında yazarlar öz dünyagörüşləri prizmasından çıxış edirlər. Lakin antiutopiyada isə başqasının idealları təsvir olunur. Utopik və Antiutopik yazıçılar mövcud cəmiyyəti dəyişərək öz dünyalarını təcəssüm edirlər.

“Distopiya” anlayışı ilk dəfə Con Stüart Mill 1868-ci ildə ABŞ-da icmalar palatasında çıxışında istifadə etmişdir. O, bu anlayışı mövcud cəmiyyətdə iqtisadi və sosial məsələlərlə bağlı işlətməmişdir. Bədii ədəbiyyatda Q.Neqli və M.Partik distopiyanı janr kimi istifadə etmişlər.

Gələcəkdə baş verə biləcək hadisələri fantastik ehtimallara əsaslanaraq yazan müəlliflər qeyri-adi düşüncə, təxəyyülə malikdir. 1895-ci ildə H.Uells “Zaman maşını” romanında elm və texnologiyanın inkişafı son nəticədə insanların məhvinə gətirib çıxardığını təsvir etmişdir. Burada insansız cəmiyyət təsvir olunmuşdur.

Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Cek Londonun “Dəmir daban” romanı da antiutopik janrda yazılmış maraqlı əsərlərdəndir. Müəllif gələcəkdə faşizmin səbəb ola biləcəyi faciələri əvvəlcədən görərək yeni bir dünya təsvir edir.

“Antiutopik romanı necə olmalıdır?” sualına ilk dəfə Y.Zamyatin 1921-ci ildə yazdığı “Biz” romanında cavablandırmışdır. Bu əsər XXVI əsrdə iki yüz illik müharibədən sonra yaranmış “Vahid dövlətdə” təsvir olunur. Hadisələri riyaziyyatçı D-503 danışır. Dövlət başçısı ölkəni təqvimlərə görə idarə edir. Kişilər samit, qadınlar sait

səsli ad sistemə aiddir. Burada heç bir xalq yoxdur, insanların adları rəqəmlərlə əlaqəlidir. Cəmiyyətin şəffaflığını göstərmək üçün bütün evlər şüşədən yaradılır. Bu əsərdə cəmiyyət zorakılığa əsaslanır, insanların bütün hüquqları əlindən alınır. Fərqli düşüncə sahibi olan insanlar məhv edilir, insanların beyni xüsusi üsulla ləğv edilir, dövlət bütün insanlara nəzarət edir. Əslində Y.Zamyatin belə totalitar cəmiyyəti tənqid etmişdir.

Antiutopiya janrına müraciət edən yazıçıların sayı artmaqdadır. V.Nabokovun "Bend sinister", U.Qoldinqin "Milçəklər kralı", E.Börcesin "Mexaniki portağal", S.Kinqin "Qaçan adam", M.Etvudun "Qulluqçunun hekayəsi", K.İşiquronun "Məni buraxma", C.Plannikin "Rent" və s romanları bu janra aid edə bilərik.

Tədqiqatçı Daren Elen XX əsr antiutopiya janrının üç əsas istiqamətini göstərmişdir: 1) Oruellsayağı- qorxu, zorakılıq, senzuranın mövcud olduğu totalitar cəmiyyətin təsviri. Bu forma C.Oruellin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. 2) Hakslişayağı- texniki inkişafın fəlakətlə nəticələnməsi, müharibə. Bu forma O.Hakslinin yaradıcılığında özünü göstərir. 3) Kafkasayağı- hər şeyin mücərrədləşdirilməsi, stress və psixoloji gətirib çıxaran sosial təzyiqlər, zorakılıqlar. Bunların insanın məhvinə səbəb olması. Bu xüsusiyyətlər F.Kafkanın yaradıcılığında öz əksini tapmışdı.

XX əsrdə baş verən müharibələr, iqtisadi-siyasi böhranlar, texnikanın, insan nailiyyətlərinin fəlakətlərə səbəb olması, totalitar rejimin insanlarda yaratdığı insamsızlıqlar hökm sürdü. Müasir dünya qloballaşan dünyadır. Bu dünyada insan özgələşmiş üzvə çevrilmişdir. Bütün bunlar antiutopiya janrının yaranmasına səbəb oldu.

"Alisa möcüzələr diyarında" romanında da bu janr elementləri özünü göstərir. Möcüzələr ölkəsinə düşən Alisanın uzaq diyarlara səyahət etmək, hər cür macərələri yaşamaq və qorxularını məğlub etmək kimi arzusu olmuşdur. Bu obraz özü maraqlı bir şəxsiyyət olaraq qalır və artıq hər şey daha da absurdlaşdığı üçün düşünür ki, bu dünya

gözlədiyi qədər utopik deyil də, getdikcə distopik bir mühitə çevrilir. O, sevimli bağına qayıtmağı arzulasa da, sonra başa düşür ki, real olmayan, boyadılmış qızılgüllərlə əhatə olunmuş bağda, ən pis tərəfi isə Kraliçanın sarayının içindədir. Personajın reallıqla üzləşdikdən sonra bir növ onun xəyalında qurduğu utopik obraz məhv olur.

Roman insanla heyvan arasında sərhədin pozulması ilə başlayır. Bacısının “şəkilsiz və ya söhbətsiz” kitabından canı sıxılan Alisa birdən-birə xəyallar dünyasına qərq olur: Hər şey Alisanın qolundakı saatına baxa-baxa harasa tələsən qərribə geyimli dovşanı görməsi ilə başlayır. Dovşanın arxasınca gedən Alisa birdən özünü qeyri-adi, fantastik dünyada tapır. Alisa qərribə hadisələr boyu fantastik elementlərdən olan hər cür sehrlili personajlarla qarşılaşır. Yediyi, içdiyi hər şey onu gah həddindən artıq böyüdüdü, gah da həddindən artıq kiçildirdi. O, hələ bilmirdiki bu başlanğıcdı. Başına gələn müxtəlif fəvqəl-təbii hadisələrdən sonra sonda Alisa yuxudan duraraq, bunların hamısının bir yuxu olduğunu başa düşür.

Uşaq ədəbiyyatında istifadə olunan distopik elementlər uşaqlara həm onların yaşadığı mühit haqqında müəyyən bir fikir formalaşdırır, həm də onlara əxlaqi dərs də verə bilər. Bu mühit oxucuları əyləndirmək üçün yaradılır və burada istifadə olunan antiutopik elementlər sonda heç də hər bir dünyanın mükəmməl olmadığına sübutdur.

Müəllifin "Deyingənin ovu", "Siviliya və Bruno" və başqa əsərləri də vardır, lakin yazıçı bütün dünyada Alisa haqqında söylədiyi nağılları tanıtmışdır. O, “Deyingənin ovu” fantastik şeirini 1876-cı ildə yazmışdı. Bu şeir Levis Kerollun “Alisa güzgü arxasında” nağıl-povestində “Cabbervokki” şeirinin təkmilləşmiş forması kimi hesab oluna bilər. Güzgüdə əks olunan dünyaya getdikdən sonra Alisa güzgüyə tutaraq oxuya bildiyi bir kitab tapır.

Uşaq ədəbiyyatı yazıçısı olan Kerollun müəllifi olduğu “Alisa güzgü arxasında” və "Alisa möcüzələr diyarında" hər iki romanlarında həmişə başqalarının onu danlamasından yorulan gənc qız başqa dünyaya gedərək çıxış yolu tapır. Uşaq ədəbiyyatının başlanğıcı ailələrin uşaqlara nağılları şifahi şəkildə söyləmələri ilə başladı

və sonradan nəsildən-nəslə keçərək inkişaf etmişdir. Bir çox uşaqların həyatının bir hissəsi olan bu roman ilk baxışda sadə bir nağıl kimi görünə də, daha dərin mənaya malikdir.

Snark absurd personaj olmasına baxmayaraq, Alisa həyatdan götürülmüş surət idi. "Alisa möcüzələr diyarında" romanında uşaqların sevimlisi olan Luis Keroll öz təxəyyülünü və öz xəyallarını Alisa baş qəhrəmanı vastəsilə göstərir. Baş qəhrəman açıq-aydın olmayan, cəfəngiyat və tutarsızlıqla idarə olunan fantastik dünyaya səyahət edir.

Bu romanın 1865-ci ildə qələmə alınması, yəni XIX əsrin sonları İngiltərədə Viktoriya (1837-1901) və Edvard (1901-1910) dövrünə təsadüf etdiyindən istifadə olunmuş elementlər müəllifin yaşadığı dövrün-İngiltərədə Viktoriya dövrünün göstəricisidir. Bu dövr təxminən altmış dörd ilə yaxın ölkəni idarə edən kraliça Viktoriyanın hakimiyyətinin ən mühüm dövrü idi. Onun hakimiyyət müddəti əvvəki Britaniya monarxlarından daha uzun çəkmişdi. Bu dövr Britaniya İmperiyasının genişlənməsi və daxilində sənaye, elmi, siyasi baxımından dəyişiklərin olması ilə yadda qalır. Konstitusiyalı monarxiya olmasına baxmayaraq, kraliça xüsusi olaraq hökumət siyasətinə təsir göstərməyə çalışırdı.

Sənaye İnqilabı, bolluq dövrü olmağına baxmayaraq insanların əksəriyyətinin həyat tərzi çox aşağı idi. Bunun əsas səbəblərindən biri insanların uzun, çətin işlərdə, sağlam olmayan fabriklərdə işləməsi və qeyri-sağlam mühitdə yaşamaları idi. Digər səbəbi əhalinin, xüsusilə də şəhərdə insanların sürətli artımı idi. Viktoriya dövründə işləyən uşaqların sayı heç də az deyildi. Qanuni minimum yaşa çatmamış uşaqlar təhlükəli işlərdə işləyirdilər və iş saatları çox uzun idi. Məsələn, Çarlz Dikkensin atası həbs olunanda onun on iki yaşı var idi və fabrikdə işləməyə başlamışdı. Yuxarı və orta təbəqələr isə bu dövrdə kraliçanı öz yoldaşı və doqquz uşağı ilə birlikdə simvolik şəxs kimi görürdülər. Onun ana və qadın kimi gözəl davranışlarından nümunə götürülürdü. Bu səbəbdən Viktoriya dövründə uşaqlar insanların həyatında ən dəyərli varlıqlar idi.

Viktoriya dövründə roman inkişaf edərək dominant janra çevrilmişdi. Beləliklə, xalq uşaqları hekayələrlə əyləndirməyə çalışdılar.

XII əsrdə “Viktoriya” sözü müxtəlif mənalarda işlənirdi. Amma bir çox alimlər Viktoriya dövrünə İngiltərədə İkinci İntibah kimi yanaşdı. Çünki İngiltərə kraliçanın hakimiyyəti dövründə güc, mədəniyyət, sərvət baxımından inkişaf etdi. Bu dövrdə Britaniya ən varlı dövlətlərdən birinə çevrilmişdi. Avropaya böyük təsiri olan Viktoriyadan sonra bir çox yerlər onun adını daşıyırdı. Bu dövrdə İngiltərə iştirak etdiyi müharibələrdə həmişə qalib gəlmişdir. Bir çox yazıçılar onun əməllərini öz əsərlərində təsvir edirdilər.

Levis Kerollun əsas niyyəti absurd personajları göstərmək üçün Viktoriya cəmiyyətindən və qrotesk anlayışdan istifadə etmək idi. Yazıçı bir sıra absurd personajların köməyi ilə ingilislərin məhkəmə sistemini və bu dövrün adət-ənənələrini, mövcud vəziyyəti satirikləşdirir.

Hekayədə sərgüzəştlər çəmənlikdə yuxuya gedən, yeddi yaşlı baş qəhrəmanın- Alisanın qəflətən gözüne görünən dovşanı izlədikdən sonra dəlikdən düşməsi ilə başlayır. Alisa başına bir şey gəldikdə özünü bəladan çıxara biləcək zəkaya sahib bir maraqlı, gənc qızıdır. O, varlı ingilis ailəsindən olan yetkin yaşına çatmamış bir qızıdır. Romanın birinci fəslində Alisa heç vaxt adı çəkilməyən və bir anlıq görünən bacısı ilə sahilə oturmuşdu, boş-bekar darıxırdı. Alisa fantaziyalara inanacaq qədər gənc, bacısı isə bu fantaziyaların real olmadığını biləcək qədər yetkindir. Heç bir məşğuliyyəti olmayan Alisa bacısı oxuyan kitaba bir-iki dəfə boylanaraq baxır və düşünür ki, belə şəkilsiz kitab oxumağın nə marağı, nə mənası var. Bu anda diqqəti yayılır və o, bel paltosunda iri ölçülü saati olan, gödəkçə və boz rəngli şalvar geyinən maraqlı bir fantastik obraz- Ağ dovşanı görür. Birinci adı görünsə də, sonradan qırmızı gözlü Dovşana təəccüblənməli olduğunu düşünür. Çünki bu xarakter bir insan kimi danışa bilirdi. Hekayədə bir neçə dəfə görünən bu absurd obraz kraliçaya xidmət edir. "Ah fəlakət, fəlakət! Mən çox gecikirəm!" deyən bu obrazın niyə gecikdiyini bilmək üçün

Alisa onu izləyir. Baş qəhrəmanın marağı onu fantastik dünyaya, sonra isə saysız-hesabsız yerlərə aparır və bir çox maraqlı personajlarla rastlaşmaq imkanı verir. O, Dovşanı təqib edərkən onun yuvasından düşəndə pişiyi xatırlayır. Onun adı Dinadır və fiziki olaraq əsərdə olmasa da, onun haqqında bir neçə dəfə danışır. Onun heyvanları ovlamaqda yaxşı olduğunu bildirir.

Daha sonra düşdüyü otaqda zərərli hesab etmədiyi üzərində “İç məni” yazılan şüşədən içkini içir, üzərində “Ye məni” yazılan piroqu isə yeyir və gözlənilmədən bədənində dəyişikliklər olur. İkinci fəsildə fiziki cəhətdən dəyişikləri kontrol eləməyi bacarmayan Alisa kədərlənib ağlamağa başlayır. Bu vəziyyətdən tənqə gələn Alisa öz göz yaşları içərisində boğulmağa başlayır. O qədər ağladı ki, böyük bir göl yarandı. Suda şappıltı səsinə eşidən Alisa yaxına üzür. Əvvəlcə nə olduğunu bilməsə də, sonradan özünün kiçildiyini nəzərə alaraq onun siçan olduğunu başa düşür. O, siçanın danışması kimi qəribə hadisənin baş verəcəyini gözləməyə başlayır və deyir: “Burada hər şey o qədər uzaqdır ki, onun danışa biləcəyini düşünürəm”. [1, s. 23]

Bu göldə bir sıra obrazlarla qarşılaşır: Ağ Dovşan, siçan, Qaz, Dront, Tutuquşu, Lori, Qartal və cürbəcür qəribə quşlar və heyvanlar. Pişiklərə və itlərə nifrət edən, çox həssas olan siçan obrazı göldə üzərkən rastlaşdığı yorğun bir obrazdır. Alisayla dostluq etməyinə baxmayaraq, siçan ovlayan pişiyindən- Dinadan danışmağı onu narahat edir və narahatedici hekayələr danışmağa başlayır. Dodo quşu müəllifin karikaturası olduğu hesab edilir. Əsassız olsa da məşhur bir inanca əsasən bu quş müəllif kimi kəkəliyirdi. O, “Qafqaz yarışı” quruyub qutarmağın ən yaxşı yol olduğunu və sonda mükafatlandırma mərasimi olduğunu bildirir. Alisa Möcüzələr ölkəsini kəşf etməyə başlayır. Personajlarda fiziki görünüşlərlə yanaşı, həm də intellektual baxımından da dəyişiklikləri müşahidə edə bilərik. Onlar məntiqlə hərəkət etmir, daha fərqli qayda-qanunlara sahibdirlər.

Baş qəhrəman absurd personaj olan tırtilla rastlaşır. Nə səmimi, nə də ciddi xarakter olan tırtıl Alisanın bu dünyada səyahətlərinə bələdçilik edən birinci obrazdır. O, Alisaya çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün yol göstərir. Lakin digər tərəfdən həm də

tənbəl məslətçi kimi xarakterizə olunur. Bunun səbəbini isə Alisa ilə onun dialoqunun sonunda aydın başa düşmək olar: “Söhbətin nədən getdiyini başa düşməyən Alisa bu dəfə onun yenidən danışmağını səbirlə gözlədi. Bir dəqiqədən sonra tırtıl qəlyanı ağzından çıxarıb, iki dəfə əsnəyib özünü silkələdi. Sonra göbələyin üstündən düşüb və çəmənliyə sürünərək gedib, sadəcə qeyd etdi: “Bir tərəfi səni böyüdəcək, o biri tərəf səni kiçildəcək. “Nəyin bir tərəfi? Nəyin o biri tərəfi?” Alisa öz-özünə düşündü. “Göbələkdən” dedi Tırtıl, elə bil Alisanın ürəyindəkini eşitmişdi və kəlməni deyib bir anda gözdən itdi. Alisa bir dəqiqə fikirli şəkildə göbələyə baxdı, onun hissələrini ayırd etmək üçün fikirləşdi və gipgirdə olduğu üçün, ona çox çətin sual gəldi.” [2, s. 56, 57]

Bəzi tənqidçilərə görə bu obraz müsbət bir obraz kimi simvolizə olunmur, çünki tırtıl böyük bir göbələyin üstündə oturub qəlyan çəkərək, onunla söhbət edir. Tırtıl Alisadan “Sən kimsən?” deyərək sadə sual soruşsa da cavabını ala bilmir. Bunun əsl səbəbi onun ölçülərinin dəyişməsi deyil, bu fantastik dünyada özünün kimliyinə olan şübhəsi idi.

Alisa Mart Dovşanın evinin yanında ağacın altında böyük süfrəyə yaxınlaşır. Dəli Papaqçı, Mart dovşanı və onların arasında oturan Yuxucul bu çay süfrəsində onun üçün yer olmadığını deyirlər. Amma bu həqiqət deyildi, masanın iri olmasına baxmayaraq, üçü də bir küncdə oturmuşdu. Alisa yer taparaq böyük kresloda əyləşir. Bu “Ağılsız Çay Mərasimi”ndə adından göründüyü kimi bir sıra absurd şeylər baş verir. Bunlar Mart Dovşanının çaxır olmadığı halda Alisaya təklif etməsi, onlar arasında mənasız söhbətlər idi. Həm də “Çay Mərasimi” bir növ Viktoriya dövrünün insanların həyatındakı bir xüsusiyyəti xarakterizə edir. Yuxarı sinif Viktoriyalıları üçün günortadan sonra çay mərasimi nahar, günorta və şam yeməyi arasında olur. Amma bu “Alisa Möcüzələr Ölkəsində” romanındakı çay mərasimi bütün qaydaları pozur. Birinci növbədə Alisa dəvət olunmadan masaya oturur. Bəzi etiket qaydalarına əməl olunmur. Viktoriya dövründə süfrənin üzərinə dirsək qoymaq və yanında yatmaq kobudluq hesab olunurdu.

“Ağılsız Çay Mərasimi” nin üzvü olan Dəli Papaqçı Alisaya kobud rəftar edən və kraliçadan qorxan bir obrazdır. Hər kəs onu Dəli Papaqçı adlandırırsa da, Luis Keroll daha çox Papaqçı kimi adlandırmağa üstünlük verir. Amma onun digərləri tərəfindən belə adlandırılmasının səbəbi vardı. Bu dövrdə papaqçıların dəli olduğuna inanılırdı. Çünki onlar papaqların düzəldilməsi zamanı civədən istifadə etmələri bəzən zəhərlənməyə gətirib çıxarırdı. Civə istifadə olunan xəzin liflərini asanlıqla bərkitmək və ya bir-birinə yapışdırmaq üçün istifadə edilirdi.

Bu qeyri-real dünyada Alisa uğursuzluqlarla rastlaşır. Dovşan dəliyindən yığılan baş obraz bir sıra absurd hadisələrin şahidi olur. Göz yaşlarının səbəb olduğu hovuzda üzməyə çalışması azmış kimi fiziki cəhətdən dəyişikliklərin olması ağlasığmazdır. Alisa onu əhatə edən, onun bir hissəsi olduğu bu dünyada tez-tez fikirləşərək, gördüyü hər şeyi sorğu-sual edərək adaptasiya olmağa çalışır. Levis Keroll Viktoriya ədəbiyyatında absurd elementlərdən, personajlardan istifadə edərək “cəfəngiyyat” yaratdı. Absurd dünyada zaman və məkan öz yerini itirdi.

Alisanın romanda rastlaşdığı ilk qadın obrazı Hersoginyadan uzaq olmağa çalışır. O, Möcüzələr ölkəsində kraliçanın yaşlı, çirkin, nəhəng başı və böyük çənəsi olan qohumudur. Bir dəqiqə qəzəbli, bir dəqiqə mehriban olan və hekayədə iki dəfə görünən Hersoginya zorakı bir aşpaz, donuza bənzər ağlayan bir körpəyə baxan xaotik bir ailə üzvüdür. Birinci görünüşcə kraliçanın özü qədər xoşagəlməz görünsə də, sonra Alisaya mehriban və hörmətlə yanaşır. İlk növbədə o, asqıran körpəni yüksək laylalarla sakitləşdirir və silkələyir. Körpənin asqırmasının səbəbi aşpazın mətbəxdə çoxlu istiotdan istifadə etməsi idi. Əxlaqı və ədaləti sevən bu obraz kroket oyununda ikinci dəfə peyda olur. Hersoginya kraliçə tərəfindən ölümə məhkum olunsada, sağ qalmaq bacarır.

Alisanın 6-cı fəsildə rastlaşdığı Məstan Hersoginyanın pişiyidir. Onu Hersoginyanın evini tərk edəndə bir ağacda görür. Davamlı olaraq gülən, istədiyi vaxt yoxa çıxıb və yenidən görünə bilən bu obraz Alisaya öz pişiyi- Dinanı xatırladır və onun

üçün darıxır. Alisa yaşıl gözləri olan Məstan ilə 8-ci fəsildə Kraliçanın bağında də rastlaşır. Ona bu absurd dünyanın qaydalarını öyrədən bu obraz Alisanı dinləyən yeganə obrazdır. Keroll hər zaman əsərlərində bir sıra dəyişikliklər etdiyindən bəzi nəşrlərdə bu personajın adı Çəşir pişiyi kimi verilmişdir. Bunun səbəbi tam aydın olmasa da, Kerollun dövründə “Çəşir pişiyi kimi gülümsəmək” çox məşhur bir deyim idi.

Alisa gözəl bir bağa daxil olur, ümid edir ki, o istəklərini burda yerinə yetirəcək, amma onun burda gördükləri Möcüzələr ölkəsinin qalan hissəsi kimi məyusedici olduğunu sübut edir. Bağda üç bağbanın mübahisə edərək ağ qızılgülləri qırmızı rəngə boyadığının şahidi olur. Buna bir məna verə bilməyərək səbəbini öyrənmək üçün səbəbini soruşur. Onlar kraliçanın əmri ilə qırmızı qızılgüllər yerinə səhvən ağ qızılgüllər əkmişdilər. Bu bağbanlar İkilik, Beşlik və Yeddilik oyun kartı formasında idilər. Kraliça görsə başlarının vurulacaqlarından qorxurdular.

Bu səhnə Qızılgüllər müharibəsini daha çox xatırladır. İngiltərədə 1450-1484-cü illərdə Plantagenetlər kral sülaləsinin iki qolu- Lankaster və York evləri arasında taxt-tac uğrunda gedən münaqişə idi. Lankaster qolunun gerblərində qırmızı qızılgül, Yorkların gerblərində isə ağ qızılgül var idi. Nəticədə, bir çox tənqidçilər kraliçanın qırmızı qızılgüllərə sahib olmaq istəyini, sevgisini və ağ qızılgüllərə nifrətinin səbəbini bununla izah edir.

Alisanın iştirak etdiyi məhkəmə digər məhkəmələrdən fərqlənir. Obraz romanın sonunda bir növ qəhrəmana çevrilir. Hekayənin əvvəlində təqlid olunur, sonuna doğru getdikcə isə özü digər personajları təqlid edir və kobud dildən istifadə edir.

On birinci fəsil “Keksləri kim oğurlayıb?” kimi adlanır. Bu fəsildə oğrunu tapmaq üçün qurulan məhkəmədə Kral, Kraliça və müxtəlif heyvanlar öz yerlərini tutublar. Valet zəncirlənmiş, iddia edilən cinayətkar şübhəli idi. Alisa bu prosesə nəzər yetirərək keçmişlə müqayisə edir. Bir sıra halları qeyri-adi hesab edir. Məsələn: əlində şeypur, bir əlində perqament olan Ağ Dovşanın məhkəmə ərzində iclasda iştirak edənlərin

unutmaması üçün münsiflərin adlarını yazması gülməli bir haldır. Heç vaxt məhkəmədə olmayan, ancaq bu barədə kitablardan oxuyan Alisa münsiflərdən biri olan Billdən karandaş alır, belə olduğu halda o, barmağı ilə yazır. Kralın hakimlik etdiyi məhkəmə Ağ Dovşanın Valet əleyhinə olan ittihamları oxumağı ilə başlayır. Tribuna şahidlər içərisində birinci bir əlində fincan, digər əlində isə buterbrod olan Dəli Papaqçı çağrılır.

On ikinci və sonuncu fəsil olan “Alisanın ifadəsi”ndə Alisa məhkəmə zamanı Möcüzələr Ölkəsinin oyanmaqla idarə oluna biləcək yuxu olduğunu kəşf etdiyi həm sübutlara, həm də dəlillərə əsaslanır.

NƏTİCƏ

Orta əsərlərdən istifadə olunan fantaziya anlayışının mənası XIX əsrin başlanğıcında genişləndi. XIX əsrin başlanğıcında mənası daha da genişləndi.

Viktoriya(1837-1901) və Edvard(1901-1910) dövrlərində fantaziya janrı yarandı. Bəzi elementlərini nağıllardan, əfsanələrdən, miflərdən götürərək müstəqil janra çevrilərək inkişaf etməyə başladı. Bu janrın özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri fantastik elementlərdən istifadə olunmasıdır. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda fantastika janrı daha geniş məfhumdur. Sehirli dünyalara, həm keçmişə həm gələcəyə səyahət, həyati hadisələr, problemlərin həlli, qeyri-adi, fantastik aləmlərdə qeyri-real vasitələrlə həyata keçirilir.

Fantastika daha çox ABŞ, Rusiya, İngiltərədə inkişaf etmişdir. Dünya ədəbiyyatında Edqar Allan Po tərəfindən əsası qoyulan fantastik janr müxtəlif formalarda inkişaf etdi. Hər bir əsərində müxtəlif sehirli aləmlər, dünyalar yaradırdı. XIX əsr Avropa ədəbiyyatında romantiklərin yaradıcılığında fantastik elementlərdən istifadə olunmuşdur.

Alman ədəbiyyatında E.T.A Hofmanın, ingilis romantik ədəbiyyatında Q.Bayronun, B.P.Şellinin yaradıcılığında fantastik elementlərdən istifadə olunmuşdur.

Ədəbiyyatda həm şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında (xüsusilə də sehirli nağıllarda), həm də yazılı ədəbiyyatda ayrı-ayrı fantastik elementlərdən istifadə olunmuşdur. Lakin sırf fantastik ədəbiyyat nümunələri də yaranmışdır. Fantastik ədəbi nümunələrdə təsvir olunan həyat qeyri-real aləmlər və onların qeyri-adi, sehirli obrazları olur. Fantastik formada yazılmış bu qismi isə elmi fantastik xüsusiyyətləri kəsb etmişdir.

Ümumiyyətlə fantastik formada, fantaziya janrında yazılan əsərlərə maraq artmaqdadır. Utopiya antiutopiya formatında da əsərlər yaranır. Utopiyada ideal cəmiyyət təsvir olunursa, antiutopiyada cəmiyyətin qayda qanunları, ictimai-siyasi həyatı fantastik xüsusiyyətlərlə inkar olunur. Belə ədəbi nümunələr içərisində ədəbi nağıllar xüsusi yer tutur. XIX əsrdə ingilis ədəbiyyatında da ədəbi uşaq nağılları yaranır (fantaziya janrında). İngilis ədəbiyyatını L.Keroll "Alisa möcüzələr diyarında" və "Alisa güzgü arxasında" nağılları müəllifliyi məşhurlaşdırır. Bu nağıllarda başqa bir aləm təsvir

olunur. "Alisa möcüzələr diyarında" əsərində baş qəhrəman başqa bir aləmə düşür. Bu aləmin surətləri də hadisələri də qeyri-adidir. Əslində L.Keroll Oksford universitetinin riyaziyyat üzrə professorudur. O professor olmaq üçün dini rütbə aldığından bəzi qadağalarla yaşamağa məcbur olmuşdur. L.Keroll sanki bu qadağalardan uzaq azad bir aləmin axtarışında olmuş və sonda arzusuna çatmışdır. Arzuladığı aləmi uydurduğu nağılında tapmışdır. "Alisa möcüzələr" əsəri də özlüyündə dövrünün ictimai-siyasi qanunlarına qarşı yazılmış bir əsərdir. L.Kerollun ikinci yazdığı əsər "Alisa güzgü arxasında" adlanır. Bu birinci nağılın davamıdır. Müəllif arzuladığı azad dünyanı nağıllarda tapmışdır. "Alisa möcüzələr aləmində" nağılı dövrünün ictimai-siyasi qanunlarına qarşı yazılmış əsərdir.

1. Hər iki nağılda ağ və qara rənglərin harmoniyası yaradılmışdır. Birinci nağılda ağ və qara kartlar, ikincidə ağ və qara fiqurlardan ibarət şahmat dünyası təsvir olunmuşdur. Müəllif bu əsərlərdə dünyanın ağ və qara rənglərdən ibarət olduğuna işarə edir, dünyanın gecə və gündüzdən ibarət olduğunu diqqətə çatdıraraq, yazıçı həyat hadisələrinə fəlsəfi don geyindirməyə çalışmışdır.

2. L.Keroll "Alisa möcüzələr aləmində" fantastik əsərində cəmiyyətin eyiblərini əks etdirərək, qüsurları fantastik elementlərlə təsvir edərək, mesajlar verməyə çalışmış, Viktoriya həyatını simvollaşdırılmışdır.

3. Əsərdə sənətkar Qırmızı Kraliça obrazı ilə İngiltərə kraliçasına, cəmiyyətdə hökm sürən haqsızlıqlara, ədalətsizliyə eyhamlar etmişdir.

4. Nağıllarda heyvanlar şəxsləndirilərək təsvir edilmişdir. Onlar insanlar kimi danışa, fikirləşə bilirlər. Tırtılın "Sən kimsən?" sualı ətrafında Alisanın düşüncələri müəllifin özünü qiymətləndirməyə çalışmasını ifadə edir.

5. Əsərdə fantastik aləm təsvir olunsada, bəzi surətlərin prototipi vardır. Tutuquşu Dodo L.Kerollun, Alisa Corc kollecinin rektorunun qızının prototipidir.

6. Kral və kraliçanın əsgərləri kart paketi kimi geyiniblər. Sanki onlar da oyundaki kimi oyunçudurlar, istənilən əmrlərə, tələblərə qeyd-şərtsiz əməl etməlidirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Lewis Carroll Alisa möcüzələr ölkəsində. Bakı: Qanun, 2020, 160 s.
2. Lüs Keroll, Alisa möcüzələr ölkəsində. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2005, 448 s.
3. Alisa Güzgüarxasında. Bakı: Qanun, 2018, 159 s.
4. A. Qismət. Uşaqlanan yazıçılar. Bakı: Ədəbiyyat qəzeti, 2017, 31s.
5. Dünya elmi-fantastik ədəbiyyatı antologiyası. Bakı: Şərq-Qərb, 2014, 400 s.
6. Dünya fantastika antologiyası. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 464 s.
7. Quliyeva N. Sirli Kainat. Bakı: MBM nəşriyyat, 2010, 156 s.
8. Eyvazlı, Günel. Zaman maşını. Bakı: Ədəbiyyat qəzeti, 2017, 12s.

Rus dilində

9. Л. Кэрролл Алиса в Стране чудес. Москва: АСТ, Астрель, Профиздат, 2005, 142 с.
10. Английская литература от XIX века к XX, от XX к XIX. Москва: ИМЛИ РАН, 2009. 566 с.

İngilis dilində

11. G. Saintsbury. A short history of english literature. London: Macmillan, 1925, 818 p.
12. Aybaniz I. The XX century English literature. Bakı: Mütərcim, 2014, 496 p.
13. A. Fowler. A history of english literature. Massachusetts: Harward University Press: 1989, 409 p.
14. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. USA: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2020, 70 p.
15. Carroll L. Alice's adventures under ground. London: Oneworld Classics, 2010, 95 p.

16. A.Sanders. The short oxford history of english literature.
Oxford: Clarendon Press, 1996, 718 p.
17. R. P. Halleck. History of english literature. New York: American Book Company, 1900, 499 p.
18. H. Morley. English literature in the reign of Victoria. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1881, 441 p.
19. E. Crecicovschi. An anthology of english literature. Chişinau: State University of Moldova Publishing House, 2011, 356 p.
20. <https://www.gradesaver.com/through-the-looking-glass/study-guide/summary-chapter->
21. <https://www.alice-in-wonderland.net/resources/analysis/character-descriptions/>
22. <https://www.britannica.com/topic/Alice-in-Wonderland-film-1951>
23. <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/20/lewis-carroll-alice-in-wonderland-adventures-150-years>
24. <https://theconversation.com/global/topics/alice-in-wonderland-14042>
25. <https://www.britannica.com/biography/J-K-Rowling>
26. <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/the-beguiling-legacy-of-alice-in-wonderland>

Türk Dilində

27. Fentezi - Vikipediya

